

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Det Kongelig Privilegerede
Nørre-Nylandske
Bogtrykkeries
Første Brev,
Eller nogle
LINEAMENTER
af
Bogtrykker-Konstens
HISTORIE
i
Dannemark.

Imprimatur
P. Horrebow.

Efter Begiering
ved
Christian Friderich Wadskiær.

WIBORG,
Trykt hos Andreas Madsen Möller & Daniel Pauli,
Aar 1738.

Bogtrykker-Konstens Historie
i Danmark

Christian Friderich Wadskiær

Bogtrykker-Konstens Historie
i Dannemark
(1738)

Med en indledning af
Per Hofman Hansen

Genudgivet af Nørhaven Bogtrykkeri a/s, i anledning af
bogtrykkerkunstens 500-års jubilæum i Danmark

VIBORG 1982

© Per Hofman Hansen 1982.
Printed in Denmark by Nørhaven Bogtrykkeri a/s, Viborg
ISBN 87-88190-10-2

INDHOLD

Indhold	5
Forord	7
Indledning	
Den første danske boghistorie	11
Andreas Madssen Möller og Daniel Pauli's bogtrykkeri i Viborg 1738-1740	19
Det typografiske udstyr	24
Kendte Viborg-tryk 1738-1740	27
Supplerende læsning	33
Christian Friderich Wadskiær: Det kongelig privilegerede Nørre-Jyllandske Bogtrykkeries første Prøve, eller nogle Lineamenter af Bogtrykker-Konstens Historie i Danmark (1738)	37-62

ET FORORD OM WADSKIÆRS BOGHISTORIE OG NUTIDSLÆSEREN

Holbergtiden fyldes op af Ludvig Holberg som ingen anden litterære periode af sin hovedmand. Ved siden af Holbergs komedier, essays, selvbiografi, roman og fagbøger er der næsten kun plads til de to mesterlyrikere H.A. Brorson og Ambrosius Stub. Vi plejer at give de tre forfattere etiketter som klassicisme – pietisme – rococo.

Men et slægtled og en digterisk stil dør ikke, blot fordi noget nyt melder sig. Den digteriske barok lever udover Kingo-generationens død omkring 1700, og C.F. WADSKIÆR, 1713-1779, er den sidste og snurrigste barokdigter, i sin bastante ordglæde på grænsen til parodien og selvironien. Positivt og indtrængende er han forstået af Ejnar Thomsen i Dansk Biografisk Leksikon 2.udg., en fin introduktion.

Heller ikke dør den gammeldags lærdom, fordi en historisk kildekritik begynder at tage form, og i den gamle tid måtte en ung mand anno 1738 naturligt have sin rod. For den endnu ganske unge Wadskiær var det sikkert kærkomment at få opfordring til at hjælpe to bogtrykkere med et digterisk og videnskabeligt arbejde i anledning af deres etablering i Viborg. Det kunne da kaste lidt glans også over ham selv. Han måtte stride for brødet og var netop ved at erhverve en beskeden position både som poet og som en måske ikke lærd men meget vidende studiosus, medhjælper for historikeren og salmebogsudgiveren biskop Erik Pontoppidan. Kræfterne måtte lægges i, når han nu skulle udfolde sig, om ikke i en celeber anledning, så dog om et ypperligt emne.

Til ære for bog og skrift, for kongen og for de to trykkere lægger Wadskiær da en fast hånd på alle de data, han kan skrabe sammen i blot nogenlunde nærhed af sit emne, det være sig fra de forfattere han læser, eller fra de forfattere han derigennem kender fra citater. De gnistrende detaljer mere end det samlende lys over helheden præger hans som så mange samtidiges arbejde. Men på sin vis fortæller han os en masse af hvad man dengang vidste om skrift og bogtryk.

Unægtelig findes der nyere og sikrere kilder til viden om disse emner.

Men Wadskiær skal man læse for at få en fornemmelse af den lærde tid i en af dens jævne men muntre udfoldelser. Man skal efterføle glæden ved oplysningen, anekdoten, ordspillet, kuriositeten. Og bagved den skal man efterføle sporene af en national dansk (og antisvensk) renæssance, glæden og æren ved det foregående århundredes genopdagelse af de gamle danske runer og den oldnordiske litteratur, indskrifter og håndskrifter – og ved at bruge den store opfindelse bogtrykket.

Sprog og stil og latinbrokker sinker nutidslæserens gang, men man bærer over med den ivrige unge forfatter, hvis man lever med i hans næsten expressionistiske fryd ved fakta og ord, ved at *vide* og ved at *skrive* – og vel at mærke skrive på *dansk*, skønt modersmålet først var ved at vikle sig ud af latinen, når emnerne var „lærde“.

Den gamle Viborg-bog er her, som englænderne siger, „sandwiched“ mellem to nærende lag af moderne formuleret viden. Bibliotekar *Per Hofman Hansen* har i en flydende og unægtelig påkrævet indledning og i en samling tætte noter i et selvstændigt bind givet dels det overblik, Wadskiær selv ikke er mester i, dels forklaring af de enkeltheder, den interesserede kan have brug for at få belyst. Et stort arbejde ad krogede veje er nedlagt heri – en uventet lang udløber af udgiverens hovedopgave fra Danmarks Biblioteksskole 1972 om ældre Viborg-trykkere; den ville forlængst have været trykt, hvis forfatteren ikke havde videreført sine studier især over den foretagsomme trykker Anton Fr. Just fra begyndelsen af 19. årh.

Efter at Viborg og andre byer havde gjort sig gældende som bogtrykbyer i senmiddelalderen og reformationstiden, var København med få undtagelser enerådende i dansk bogtryk i næsten 200 år. Endelig på Holbergs tid opstod en varig eller forbigående bogtrykvirksomhed i enkelte provinsbyer i det nuværende Danmark. I Odense pga. byens størrelse, i Tønder pga. pietismens behov (begge i 1731), derefter i Viborg, som vi her markerer. Det varede kun kort, men senere kom Viborg igen for at blive: Stiftsbogtrykkeriet fra 1771. Idag rummer byen bogtrykkere med landsdækkende virke. *Per Nørhaven* er en af dem, og han gav beredvilligt husly for en bog med tilknytning til bogtrykkets 500-års jubilæum i Danmark i år.

Den, der har glæde ved bogtryk og ved kulturhistorie, vil se, at denne sære bog har noget at sige, og vil sende forfatter, udgiver og bogtrykker en venlig tanke.

Erik Dal

Da jeg gik igang med at skrive en passende indledning til Wadskiærs arbejde om bogtrykkerkunstens historie, havde jeg næppe forestillet mig at den ville få noget større omfang. Men arbejdet med Wadskiærs tekst var utrolig spændende. Det førte vidt omkring i danske og europæiske kulturelle forhold gennem tre århundreder, og resultatet er blevet, at det er fundet hensigtsmæssigt at dele udgivelsen i to dele.

Den første som den fremtræder her: Wadskiærs pionerarbejde forsynet med en indledning og et resumé både af optrykket og den fortsættelse han lod trykke i et tidsskrift to år senere.

Den anden (som det er hensigten at fremstille i kontoroffset) vil for den yderligere interesserede læser indeholde Wadskiærs tillæg til afhandlingen (1740) og udgiverens noter til begge arbejder.

Min altid inspirerende læremester dr.phil. *Erik Dal*, som har fostret idéen til denne udgivelse, takker jeg for sagkyndig bistand i mange lærdomshistoriske spørgsmål og beredvillig hjælp med tilrettelæggelse og disponering af stoffet. Også en tak skal lyde både til bibliotekar *Grethe Larsen*, Det kgl. Bibliotek, og *Erik Dal* for tilladelse til at benytte den bibliografi over danske provinstryk, som er under udarbejdelse – samt ikke mindst til bogtrykker *Per Nørhaven*, som i bogjubilæumsåret tog vel imod sin fjerne kollegas „Første Prøve“.

Per Hofman Hansen

DEN FØRSTE DANSKE BOGHISTORIE

Næsten halvdelen af de 500 år bogtrykkerkunsten har eksisteret i Danmark skulle hengå før nogen gav sig til at nedskrive dens historie. Først i 1707 udgav *Lars Terp* en disputats om bogtrykkerkunstens opkomst i Danmark.

Den var et lille skrift i kvart format på kun 16 sider, karakteristisk for mange af tidens disputater og naturligvis som skik var, affattet på latin. I forordet gennemgås kort, hvem der tidligere i det øvrige Europa havde beskæftiget sig med bogtrykkerkunstens opfindelse og hvad de var uenige om: Var det franskmænd, italienere eller tyskere, der trykte den første bog med løse typer? Derefter behandles i seks små kapitler dansk bogtrykkerhistorie, og i det første udnævnes Gotfred af Ghemen til dansk bogtrykkerkunsts fader med en lille latinsk lærebog fra 1493. Først så sent som i 1831 omtales den første i Danmark trykte bog: *Caoursins beretning om tyrkernes belejring af Rhodos* (trykt i Odense af Johann Snell i 1482, facsimile med oversættelse udg. i år), men uden at den dog sættes i forbindelse med bogtrykkerkunstens indførelse i Danmark.

I det følgende omtales Matthæus Brandis' udgave af *Jyske Lov* trykt i Ribe 1504, Poul Ræffs *Canon Roschildensis* trykt i 1522 i Nyborg og som den tredie bogtrykker Hans Vingaard, der af Hans Tausen indkaldtes til Viborg i 1528 for at trykke hans reformatoriske skrifter. Således fortsætter Terpager meget kortfattet og slutter med Tycho Brahes trykkeri på Hven i 1580'erne og 90'erne.

Det skrift, der her foreligger i optryk, tog sit udgangspunkt i Terpagers disputats. Det er imidlertid affattet på dansk og ikke, som man kunne vente det, trykt i København, men i Viborg.

Det bar titlen *Det Kongelig Privilegerede Nørre-Jyllandske Bogtrykkeries Første Prøve, Eller nogle Lineamenter Af Bogtrykker-Konstens Historie I Danmark*, og udsendtes i 1738 af to nyetablerede bogtrykkere *Andreas Madssen Möller* og *Daniel Pauli*, hvorom siden.

Det var *Efter Begjæring* forfattet af *Christian Frederich Wadskiær* (1713-1779). Han var som ofte benyttet lejlighedsdigter stærkt yndet i samtiden på grund af hans udprægede sans for barokke sammenstillinger og udødelig komik, en egenskab der i øvrigt ikke var særligt fremtrædende hos de forudgående danske barokdigtere. Hans bestillingsarbejder var ofte temmelig holdningsløse, men vidnede til gengæld om en kolossal men noget diffus viden. Selv bryllupsdigte fyldte han med vidtløftige noter og litteraturhenvisninger. Både digtene og de historiske meddelelser om bogtrykkerkunsten i bogen her bekræfter, som det senere vil fremgå, til fulde, at Wadskiær gjorde grundige studier.

Wadskiær hørte endnu, sammen med blandt andre Holberg, til blandt dem, der var vokset op med renæssancens idealer om videnskabelig forskning, hvor den klassiske oldtid og traditionen omkring dens historieskrivere var i højsædet. Her talte det mere, at man kunne citere de klassiske forfattere og tidens store ånder, end at man kunne bearbejde og fremlægge ny viden.

Wadskiærs værk er ingen undtagelse. Han overfylder bogen med vidtløftige og utallige noter og henvisninger. Hvert eneste udsagn dokumenteres, så den løbende tekst ofte næsten bliver uforståelig. Han er grundig til mindste detalje, inddrager alt, hvad der på ringeste måde har med skrift eller meddelelsesmiddel at gøre: „Her maa jeg allegere de Gamles Budkiesle eller Budstikke, en Pind tegnet med Runer og brændt i Enden, som løb omkring i Landet, naar noget var paa Færde og forrættede det samme som de Siciliske Angari“.

Det kan måske diskuteres, hvor alvorligt Wadskiær selv har taget sit lærdomsapparat, men det er værd at holde sig for øje, at selv skrifter med ægte ny viden ofte tyngedes af autoriteter. Den dag i dag må en forsker naturligvis ofte gøre op med eller slutte sig til tidligere fagfæller, men hele holdningen var dengang anderledes, især måske blandt jævnere ånder. Først og fremmest gjorde man ingen klar forskel på førstehåndskilder, som man faktisk kendte, og på andenhånd, som man kun kendte fra henvisninger og citater. Det var mængden der gjorde det. Til gengæld var den tunge latinspækkede form naturlig for datidens læsere, der i lærde anliggender ofte havde lettere ved at skrive og læse latin end dansk.

Wadskiær begynder (s. 39) på de to bogtrykkes (og egne) vegne med en til det groteske oppustet dedikation til Christian den Sjette: „Vi kysse dit Purpur og gjør Circumflexer“, så længe vi endnu har en enkelt type tilbage, vil vi aldrig glemme vor hersker. I det næste digt skulle kundernes gunst vindes. Viborg fremstilles som en fyrstelig stad, hvor forhåbentlig både kirke og rådhus vil se velvilligt på det nye trykkeri, og gerne ses det at alle ungarlene bliver gift i en fart – naturligvis med en trykt bryllupssang som nødvendigt tilbehør.

Efter de to indledningsdigte, hvor Wadskiær er på hjemmebane, går han over til det sagen egentlig drejer sig om: At give et rids af dansk bogtrykkerkunsts historie fra den første start frem til Madssen Möller og Daniel Paulis nyetablerede bogtrykkeri.

Diskussionen om hvilket land i Europa der har æren af at have opfundet bogtrykkerkunsten, refereres kort (s. 42), hvorefter Wadskiær konstaterer at Tyskland endelig opgav sit monopol og lod Danmark få del i herlighederne, da „Rhin-Strømmen omsider exone[re]rede sig i Beltet, [og] da Kiöbenhavn blev det samme i Dannemarck, som Mäintz i Tydskland“. At bogtrykkerkunsten skulle blive (og efter en del brydningsår blev) højt værdsat, illustrerer han med at fortælle om det dyr, man før i tiden havde med at fremstille afskrifter af klassiske skrifter, samt alle de problemer der var med fejlskrivning, for selv en Argus kunne „blive tung og nikke engang iblant“, „men ved Trykken kommer det kun an paa at det første Exemplar er rigtig“ (s. 45).

Wadskiær skal nu have rede på de materialer og skrivemåder, vi i Danmark har benyttet os af, inden bogtrykkerkunsten nåede Danmark. Og stolt er han af vore runemindesmærker, som svensken ikke skal bilde os og andre ind, at vi har fra Ægypten: således „de tvende Kongelige Mausolæa Rupes Haraldica i Blegind af Naboerne kaldet Runemo“ og „Monumentum Jellingense“. At Wadskiær blander to ting sammen betyder mindre. „Haraldica“ kan vel kun sættes i forbindelse med Jellingestenene (Monumentum Jellingense), og „indskrifterne“ ved Runamo i Blekinge er (har det siden vist sig) ikke frembragt af menneskehånd, men tilfældige naturlige forvitningsrevner.

Hermed bevæger Wadskiær sig ind i det sidste kølvand efter en bølgende nationalideologisk strid mellem Danmark og Sverige. Helt fra

midten af 1500-tallet havde de to rivaliserende lande kæmpet ikke blot militært, men også åndeligt. Landenes herlighed og sprogenes ælde søgtes bevist med alle autoriteter og argumenter, men også med arkæologiske og litterære fund. Danmarks trumfkort var Saxos *Danmarkshistorie*, runefundene, hvorom Ole Worm publicerede en bog og en udgave, begge ca. 1640, og den oldislandske digtning, som netop da begyndte at blive kendt i brudstykker; den opfattedes som olddansk, og Worm drev det til at trykke den med runer!

Dette er typisk renæssance. Ganske vist kunne man som andre europæiske nationer arbejde på de klassiske kulturers grundlag, men de var jo ikke de nordiske landes egen fortid. Den måtte man derfor finde og dyrke.

Svenskerne kunne det altså altid være nyttigt at sætte på plads når lejlighed bød sig, så hvorfor ikke også her (s. 46). Deres trumfkort var Olof Rudbecks kæmpeværk *Atlantica* (1677-1702), hvori han søgte at bevise, at Sverige var Atlantis (kraftigt behandlet af Holberg i *Epistel 193*).

Hvis ellers det havde haft noget på sig, havde det sandelig ikke været dårligt at kunne bryste sig af, at det skulle være danskere, der havde rejst det store megalitanlæg, Stonehenge i Sydengland.

At kvinder ikke skal bryde sig om at blande sig i lærde mænds samtaler, sætter Wadskiær pris på, når han efter at have talt om blækfremstilling og runer, siger: „Her af sees, hvorledes Fruentimmerne fordøjer det de læser“. Noget rodet bevæger han sig gennem et afsnit om „Ram-runer“ til de gotiske sprog: norrønt, asamål og dansk og nævner i den forbindelse biskop Ulfilas oversættelse af bibelen til gotisk (fra græsk), nu kendt gennem den kostelige sølvbibel *Codex Argenteus* (ca. 500-525) i Uppsala Universitetsbibliotek. Et lille afsnit om sprogforbistring med et temmeligt uvedkommende eksempel fra Leonora Christina Ulfeldts franske selvbiografi indpasses i teksten, hvorefter han i endnu et noget uklart afsnit om trætavler som meddelelsesmiddel citerer forskellige islandske sagaer. Afsnittet klarer op, da han når frem til beskrivelsen af budstikken og dens anvendelse.

Den helt store digression (for at bruge Wadskiærs eget udtryk, der bedre end mange ord beskriver beretningens vidtløftighed og mangel på

disposition) nås, da han pludselig (s. 50) blander Robinson Crusoes tidsmåling ind i billedet. Efter træ som skriveunderlag kaster Wadskiær sig over så forskelligartede materialer som horn, fiskeben, gobeliner, guldhornene og endelig det oldenborgske kongehorn, som (ikke som Huitfeldt beretter) af Christian den Første var tænkt som takkegave, dersom det var lykkedes ham at mægle fred mellem kejser Frederik den Tredie og hertug Karl af Burgund.

Efter omtalen af de lidt søgte skrivematerialer vendes blikket mod pergamentet, hvor Arne Magnussons enestående indsamling af islandske håndskrifter og Det kongelige Biblioteks samling med *Flata-bogen* som hovedstykket gøres til genstand for megen hæder.

Er det fordi djævelen efter sigende har del i *Diefwuls-Boken*, djævelbiblen eller Codex gigas (kæmpehåndskriftet), som den også kaldes, at Wadskiær nævner den som et eksempel på et pergamenthåndskrift i svenskernes eje? Man kan have en mistanke!

Ad alle de mange nævnte kinkelkroge kommer Wadskiær frem til papirets opfindelse – og derefter endelig til bogtrykkerkunstens indførelse i Danmark, selvom Thyra Danebod havde gjort hvad hun kunne for at „Tydsken“ ikke skulle få fodfæste nord for Dannevirke (s. 53). „Dette veed vi, at den første trykte Bog, som er sprungen af Stabelen her i Dannemarck“ er *Regulæ* trykt af Gotfred af Ghemen i København i 1493, slår Wadskiær fast, og andet kunne han heller ikke vide, for som nævnt var det først i forrige århundrede, man blev klar over, at Johann Snell havde været i gang i Odense allerede i 1482. Hvis blot Wadskiær ville fortsætte sin beretning så kort og klart som her, ville alt være såre godt, men nej; han roder sig i næste kapitel ind i en lang og privat virkende passus om viborgbispem Tychonius' litterære dyder.

Herefter øser han rigeligt af Terpagers disputats og får (korrekt) indført bogtrykkerkunsten i 1528 i Viborg, hvor Hans Tausen mangler en bogtrykker, der kan trykke reformatoriske skrifter.

Ufortrødent fortsætter han (s. 56) og lader sig næsten højlydt beruse af „den mageløse Nordiske Hesiodi Doct. Th. Kingos til Odensøe, Jordemoder til det ypperlige Mester-Stykke den forunderlige Latinske Capriol-Magers Viti Beringii Flo[us] Danic[us] min udvalde Liv-Bog, som her

udgik Anno 1698. paa Royal-Papir med saa propre en Stuil, at den altid kand byde Amsterdamer-Tryk Spidsen“. Intet over og intet ved siden af „Dannemark“! Lidt mere afdæmpet og refererende fortsætter han videre gennem så forskellige emner som forbud mod import af tyske bøger og sammenligninger med bogtrykkere som Aldus Manutius og Henri Estienne (Stephanus) i Paris.

Efter at Wadskiær ud mellem sidebenene lige har fået afleveret en bemærkning om de tyske bogtrykkersvendes *Monstreuse Vedtægt*, der „nyelig ved Kongl. Forbud er billig ophævet her i Dannemark“, er han nået frem til sit eget århundrede og opremser i hast de bogtrykkerier han kender i København, provinsen, Norge og Island og når endelig sit mål (s. 58): „de gode Messieurs Andreas Madssen Möller og Daniel Pauli“, der sammen med Viborg „Dronning iblandt alle Jydske Stæder“ skamroses til det absurde. Humor og lune finder dog også vej i den følgende sides voldsomme ordgyderi, når han om oprindelsen til navnet Viborg udtaler: „Vore Antiquarii ere ligesaa eenige om dette Navns Oprindelse, som Torys og Wighs i Engelland. De fleeste Derivationer passer sig ligesaa vel, som naar Huetius deriverer det Franske Ord Laqvay af det Tydske Knecht“.

Wadskiær må have leet højlydt, da han fandt på følgende sammenligning: „Mig synes, at de blotte Navne Pauli og Möller ere nok til at recommandere dem, da det første er signaliseret ved Doct. Simon Pauli, Holger eller Oliger Pauli & c. og af det sidste Navn Möller, hvor der har været flere bekiendte Mænd in Republica literaria, end der er Veyer-Møller omkring Kiöbenhavn og Vand-Møller ved Wiborg“.

Med Madssen Möller & Pauli som beretningens højdepunkt og finale slutter Wadskiær af (s. 61) med en hyldest på vers til „de fornemmeste Skrifter i Bogtrykkerierne“, hvor han svinger sig op i en svulmende barok stil med ordligheder og fortænkte sammenstillinger:

Canonens Taratantara
Forkynder, at Versalia
Er flyttet fra sit Franske Hold
Og kneyser nu pa Borge-Vold.

LÆRDE TIDENDER 1740

Så vidt så godt. Her kunne historien være endt, men Wadskiær må have fået lyst til at fortsætte, for 2 år efter skulle han følge historien op i det af ham selv redigerede *Nye Tidender om Lærde og curieuse Sager* i en række artikler med fællestitlen: *Nogle Observationer om Bogtrykker-Konsten i Dannemark, som et kort Anhang til den derom tilforn udgivne liden Tractat*. Desværre fortsætter han her i den gamle vidtløftige stil – så vidtløftigt, at det måske var årsag til at han måtte fratræde som redaktør. I 1745 udtalte hans ven Jørgen Riis sig således i den danske *Anti-Spectator* (nr. 41):

For nogle Aar, da den som havde Been i Næse
Skrev lærde Tidender, saa kunde man dem læse
Med Sinds Fornøyelse; men naar Pedanterie
Skal fylde Siderne, hvad Sundt er der da i?

På de første 9 sider forsøger Wadskiær af al magt at overbevise læseren om at den berømte venetianske bogtrykker og skrifttegner Nicolaus Jenson var dansker. Han tyr til alle mulige kilder for at overbevise læseren, men des flere han øser af des mindre overbevisende virker argumentationen.

Herefter nævner han i flæng Tycho Brahes trykkeri og papirmølle på Hven, Anders Sørensen Vedels trykkeri på Liliebjerg i Ribe, hvorfra ikke mindst hans *Et Hundrede udvalgte Danske Viser* (1591) kendes, og Antoinette Bourignon, en religiøs mystiker af fransk herkomst, der på øen Nordstrand forsøgte efter vedvarende forfølgelser, at finde fred og ro til at dyrke sin specielle, meget asketiske, livs- og gudsopfattelse. For bedre at kunne udbrede sine tanker havde hun i nogle få år (omkring 1673) indrettet et trykkeri i Husum.

Videre går det, „let og elegant“. Denne gang til en selvoplevet episode om en præst, der påstod at eje en sjælden bog, som skulle være trykt i det hedenske kongesæde i Lejre. Wadskiær tager dog temmelig let på sandfærdigheden i beretningen, mere interessant er det dog, at vi faktisk

har hans oprindelige private nedskrivning af episoden, idet han i marginen af det her genoptrykte eksemplar af „Nogle Lineamenter“ har skrevet følgende (s. 59):

„/ P.S. En viss Student i sin Eenfoldighed spurdte mig i gaar, om jeg ogsaa havde remarqveret det Bogtrykkerie, som havde været til Leyre her i Siælland; en Proust her i Landet nafnl. Hr. Oluf Mödding /:præclarum hercle cognomen!:/ [I sandhed et fortræffeligt navn!] havde fortalt, *at hand eyedede en Bog, som var tryckt til Leyre og det NB skulde været skeet, da Leyre var Residentz-Staden. Rara sane margarita in sterqvulinio!* [Unægtelig en sjælden perle på en mødding!]

Hid og did tvinges læseren videre rundt om universitetstrykkerier, en lang digression om de svenske bogtrykkeriers ringe produktion, en skriftstøbers privilegium i København og – mere sammenhængende – en oprensning af trykkerierne i København, provinsen, Norge og Island med en ikke helt tosset beretning – et materiale han har fået fra Arne Magnussons arvtager, den lærde Jón Ólafsson.

Herfra tilbage til Odense 1505, hvor han omtaler en bogtrykker ved navn Simon Brandt – en upåagtet bogtrykker, fra hvem vi ikke kender bevarede tryk.

I vild forvirring hastes videre over adskillige udenlandske bogtrykkere tilbage til danske som Poul Ræff, Hans Hansen Skonning i Århus og Joh.P. Phoenixberg, som omtales, fordi Holberg, efter at Phoenixberg ulovligt havde eftertrykt hans komedier, hængte ham ud på en ikke særlig flatterende måde. Og til sidst tilbage til 1566, for lige at nævne Judex Matthæus' bog om bogtrykkerkunstens opfindelse. Her har selv Wadskiær endelig fået nok af sit staccatoagtige opus, thi „for at man ikke skal tro, jeg har plyndret den surøjede Crispinus' Gemmer, vil jeg ikke føje et Ord til.“ Godt det samme! Nået til vejs ende sidder læseren med en fornemmelse af, at det for Wadskiær mest af alt har drejet sig om at få „afleveret“ alt, hvad han er stødt på med blot den mindste relation til bogtrykkerkunsten. At der så ikke blev en klar linie gennem det han berettede, gjorde åbenbart mindre.

ANDREAS MADSSSEN MÖLLER OG DANIEL PAULI'S BOGTRYKKERI I VIBORG 1738-1740

De to bogtrykkere, der som omtalt havde trykt *Det Kongelig Privilegerede Nørre-Jyllandske Bogtrykkeries Første Prøve*, var Andreas Madssen Möller og Daniel Pauli, begge fra København. De havde efter tilskyndelse fra blandt andre biskop Andreas Wøldike opnået privilegium på „at indrette et Bogtrykkerie i Vort Land Nørre Jylland“, og det var deres hensigt at starte trykkeriet 1. oktober 1737 efter at de „udi Vor Kiøbstad Viborg med store Bekostninger“ havde sat „et Bogtrykkerie istand“.

Umiddelbart kunne man vente, at trykkeriet ville få en god start i betragtning af, at der med privilegiets udstedelse ikke var andre bogtrykkerier i Nørrejylland. Nærmeste konkurrent boede i Odense, hvor Johan Christoffer Brandt i 1731 havde overtaget sin fars trykkeri, i øvrigt det første i provinsen der udgav en avis (1735). I Tønder var der ganske vist også et trykkeri, men af en noget speciel karakter, idet H. A. Brorson og J. H. Schrader her i det pietistiske vajsenhus havde opstillet en presse. Det var stort set kun anlagt for at trykke bevægelsens egne skrifter.

Så enkelt var det dog ikke. Endnu på denne tid var administrationen næsten fuldstændig samlet i København; herfra udgik alle direktiver og tilladelser, hvorfor da også privilegiet indeholdt bestemmelser om, at alle manuskripter skulle sendes til universitetet til godkendelse inden de måtte trykkes – en besværlig og forsinkende proces, som ikke just fremmede et trykkeris drift. Undtagelsesvis kunne biskoppen dog godkende „Vers, som til Bryllupper, Begravelser, eller i anden Leilighed hurtig til Trykken maatte befordres“.

Etableringen af trykkeriet havde været temmelig besværlig, idet materiel til et trykkeri naturligt nok ikke fandtes i Jylland. Hvor Madssen Möller og Pauli fik presse, typer og andet fornødent fra, får man svar på ved at lade Madssen Möllers søn, den meget dygtige københavnske bogtrykker Nicolaus Møller fortælle: „Kort efter min

Födssel [i 1733] fik min Fader, Andreas Hansen [sic!] Möller, Privilegium, at være ene Bogtrykker i Nörre-Jylland og at nedsætte sig paa hvilket Sted ham syntes beqvemest; men da alle Typi skulde forskrives fra Tydskland og Skriftstöberierne dengang ikke vare i den Drift som nu [1801], og da de behövende Penge ej heller vare saa lette at bringe tilveje, efterdi Pengeejere ikke gjerne satte deres Midler i en Næringsvej, hvis Gavnlighed og heldige Udfald kunde synes problematisk, medgik der en 3 Aars Tid, inden han fik sig af ny anskaffet Typi, Presser, og hvad videre dertil behövedes. [...]. Da han drog derover, havde han et temmelig vel forsynet og complet Officin, hvilket var saa meget mere nödvendigt, da dertil fra Tydskland af ikke uden Besværlighed kunde erholdes Defecter af Bogstaver.“

Efter således at have etableret sig i byen gjaldt det om at gøre opmærksom på trykkeriets eksistens og hvad det formåede. Derfor udsendte de to bogtrykkere nærværende skrift, der, som titlen angiver, havde to ting til hensigt, nemlig at vise hvad trykkeriet formåede i trykteknisk henseende og at give en kort beskrivelse af bogtrykkerkunstens historie i Danmark. En hvilken som helst anden tekst kunne stort set lige så godt have båret de to trykkes primære hensigt: at vise hvad trykkeriet formåede. I dag kan vi heldigvis glæde os over, at det blev som det blev. At det desuden blev Christian Frederich Wadskiær, vor sidste barokpoet, der blev sat på opgaven, gør ikke bogen mindre interessant.

Hvor eller hvordan Madssen Möller og Pauli fik bestilt arbejdet hos Wadskiær vides der ikke noget om, men tænkeligt er det, at de hos bogtrykker Berling (hos hvem de allerfleste af Wadskiærs bestillingsarbejder tryktes og hos hvem de to trykkere måske har stået i lære) har truffet Wadskiær og bedt ham om at forfatte en til lejligheden passende tekst. Med deres deklamatoriske og bastante førstefødte træder de så at sige ind på Nytorv og gør deres entré i byen for at tage imod en forventet strøm af bestillinger på tryksager fra byens borgere: biskop, præster, dommere, købmænd, handelsrejsende, rådmænd og borgmester, godsejere, gøglere, oberster, hattemagere, brudefolk, enker og enkemænd.

Og kom de så i den „nyefødde Cimbriske Bogtrykker-Stue“? Herpå

gives mindst to svar, som hver taler deres tydelige sprog. Madssen Möllers søn giver følgende malende beretning: „For at give de faa Folk, han havde i Bogtrykkeriet, noget at bestille, nødtes han til at trykke Psalmeböcker: Catechismusser og Evangeliiböcker, dem ham [!] paa Snapstinget solgte til Bogbindere for godt Kjöb.“ Det andet svar fås, når man konstaterer, hvor få tryk der er bevaret til dato. Ud over de to trykkes *Første Prøve* kendes kun 19 tryksager fordelt over tre år. De må naturligvis have trykt mere, men dertil kendes intet ud over et enkelt nu forsvundet tryk samt det, man kan lægge i Nicolaus Möllers oven for citerede beretning. Stikprøver i Landsarkivet for Nørrejylland har desværre ikke givet resultat, således som det har været tilfældet med undersøgelser omkring senere bogtrykkere i Viborg ca. 1772-1828, hvor adskillige hidtil ukendte tryksager er dukket op, f.eks. auktionskataloger og -plakater, sessionspapirer og rejsepas.

At tryksager af mere accidensagtig karakter må have forladt pressen kan illustreres med følgende udtalelse fra stiftamtmand Chr. Gülden-crone: Bogtrykkeriet „var til manges Nytte og Tieneste i den Tiid, det blev vedligeholdt og var i Stand, deels i Henseende til, at ved indfaldende Stervboer saavel her i Viborg som overalt i Landet kunde Vedkommende faa trykt en mængde Specifikationer over de Vahrer, som ved offentlig Auction skulde forhandles, hvorved Stervboens Fordeel vandtes ... deels og i Henseende til andre tilladelige Skrifter, som Een og Anden kunde have Nytte af og gjøre Gavn med at lade dem trykke“. Er auktionskatalogerne en type af småtryk med usædvanlig kort levetid, er de til gengæld hyppigst dem man finder bevaret i arkiverne som en del af en sags dokumenter i modsætning til mere flygtige tryksager som flaskeetiketter, chokoladepapir, kvitteringer, privat udstedte pengesedler og skillingsviser, der alle har været udprægede brugsgenstande, kastet bort efter brug.

De 20 tryk, vi kender i dag, fordeler sig med 10 fra 1738, 8 fra 1739 og kun 2 fra 1740. Heriblandt dominerer de religiøse og kirkelige publikationer i form af forskellige opbyggelige skrifter, flere af pietistisk karakter. Resten (7 tryk) fordeler sig med 3 begravelsesvers/prædikener, 2 brandordninger, 1 bryllupsdigt og det monstrøse digt af Hornemann om Bugsfylde.

I omfang er de så forskellige som noget: fra etbladstryk til en gigantisk ligprædiken over biskop Trelund i stort folioformat på postpapir, 329 sider i omfang og overdådigt trykt med antikva- og frakturkrifter, hvor ikke mindst versalerne er de karakteristiske barokke med snørkler og sving.

At produktionen var så pauver, måtte naturligvis få følger. Og det fik det. Inden udgangen af året 1738 havde Daniel Pauli forladt trykkeriet. Men det skulle blive værre endnu; Nicolaus Møller beretter: „... min gode Faders Levetid var kun kort. En Mordbrænder søgde fra Tid til anden om Natten at sætte Ild paa Byen. Ved slig Ildlös var han altid tilstede for at hjælpe til at slukke. I den stærke Kulde 1740 forkjölede han sig engang saaledes ved slig en Lejlighed, at han satte Livet til.“ Dødsdatoen var den 16. marts og begravelsen fandt sted den 21. marts. Nicolaus Møller fortsætter: „Sommeren derpaa [1740] tog min Moder med Bogtrykkeriet over til Kjøbenhavn, hvor hun strax fik et Verk af Procantzler [Erich] Pontoppidan at trykke. (det var Pontoppidans *Annales ecclesie Danicæ*, 1ste Tome, som udkom 1741)“, samt katalogen over Chr. Tychonius' bogsamling, hvorover der holdtes auktion 13. juni s.a.

Med oplysningerne om de to første arbejder i København sluttes en ring: Den begynder i 1737 med kompagniskabet mellem Madssen Möller og Daniel Pauli og ender i 1741, hvor Daniel Pauli uventet dukker op som faktor hos Andreas Madssen Möllers enke og trykker Pontoppidans værk:

C O P P E R S T U C E N , 1741.
Gedruckt bey Seel. Andr. Möllers nachgelassene Wittwe, per Fact. D. P.

„I Aaret 1742 blev hun gift med min Stivfader Christoph Georg Glasing, födt i Rostock, hvor han havde lært Bogtrykkeriet ...“.

Det blev altså ikke, som man måske ellers kunne have ventet det, Daniel Pauli der skulle overtage trykkeriet; kun har vi vel lov til at gætte på at han fortsatte i bogtrykkeriet hos Glasing, for på bryllupsdagen den 17. januar lykønskede han brudeparret med et af ham selv forfattet og trykt digt.

Hermed var en epoke forbi, nye folk og nye materialer måtte til, om et trykkeri skulle fortsætte i Viborg. Men tiden var ikke moden, og havde ikke været det for de to fattige pionerer. Mere blev det derfor ikke til: 10 kendte tryksager fra de to bogtrykkeres første år, 9 fra Madssen Möllers tid som eneejer og en enkelt fra enkens tid. Men med lidt ihærdighed, tid og tålmod vil listen over tryksager sikkert kunne forøges med fund i specielt Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg, dog næppe nok til for alvor at ændre billedet.

DET TYPOGRAFISKE UDSTYR

Som det fremgår af optrykket er Madssen Möller og Daniel Paulis første tryksag i kvartformat. Det kan både konstateres ved at se på de ydre mål og iagttage originalens papir, hvor kædelinierne ligger vandret (i modsætning til folioformatet hvor de er lodrette). Klummemålene er naturligvis ens i alle eksemplarer ($17,8 \times 13$ cm eller $18,4 \times 13$ cm hvis arksignatur og kustode medregnes), men det absolutte mål varierer stærkt, idet de sete eksemplarer er temmelig forskelligt beskåret. Det største eksemplar måler $23 \times 18,5$ cm og det hårdest beskårne kun $19,5 \times 15,2$ cm, hvilket også har medført visse teksttab.

Der er ingen paginering, kun arksignaturer. Bogen består af $3\frac{1}{4}$ ark eller 13 blade (26 sider), hvoraf de første 3 arks blade fremkommer ved traditionel falsning til kvartformat. Det sidste blad har, som det løse blad det er, ingen mulighed for trådheftning og er da derfor også limet på det foregående blad. Arkenes signaturer er A^4-D^1 . På ark A optræder signaturen kun trykt én gang: A^3 , ikke på rectosiden som man skulle vente det, men derimod på versosiden, rimeligvis flyttet derom for ikke at skæmme slutvignetten på rectosiden.

B- og C-arkene er traditionelt mærket: B, B^2 , B^3 , C, C^2 og C^3 . Sidste blad blot D på rectosiden. Kustoder er anvendt på alle sider bortset fra titelblad og sidste side.

Det typografiske materiale Madssen Möller og Daniel Pauli havde indkøbt i Tyskland er typisk for tiden. Endnu præget af den tunge barok, solid og mørk – først i 1770'erne fik et nyt trykkeri i Viborg bragt et materiale tilveje præget af rokokoens lysere og mere lette stil.

Frakturskriften er som i andre germansktalende lande dominerende til brødskrift når det drejer sig om bøger trykt på modersmålet: Germanske ord (tyske og danske) sættes traditionelt med fraktur, hvorimod romanske og andre fremmedsprog samt navne sættes med antikva. Dog vil man kunne se et par morsomme undtagelser hvor tysk er sat med antikva (!), men dog ikke eksempler på latin sat med fraktur.

Skrifternes størrelse spænder fra ca. 10 til 60 punkt (fra Corpus til Stor Missal), ja et enkelt bogstav (O i Ophronede, s. 39) er endda omkring 120 punkt!

Brødskriften er en 14 punkts Grobe Mittel med 38 linier à ca. 61 enheder = 2318 enheder på en normalside. Til fremhævelse er anvendt en 16 punkt Tertia både i fraktur og antikva – enkelte steder endog en 20 punkt Text.

Titelbladet var naturligvis den side der gav de største muligheder for variationer og „leg“ med typografien. Og det tør siges at det er sket her: Symmetrisk som tidens skik er med anvendelse af 6 forskellige skriftgrader i fraktur: en 60 punkts Grobe Missal, en 42 punkts Grobe Canon, en 28 punkts Doppel-Mittel, en 20 punkts Text, en 16 punkts Tertia og endelig en 14 punkts Grobe Mittel. Antikva er anvendt i 5 grader – som frakturen, Grobe Missal undtaget.

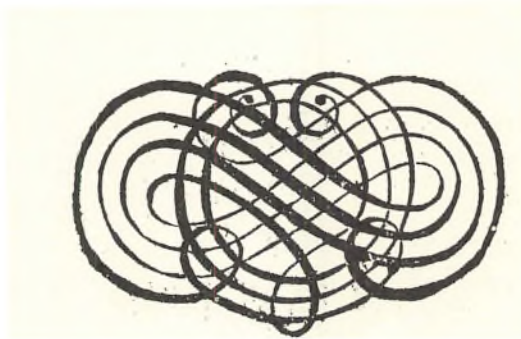
Indledningsdigtet til Christian den Sjette er mildest talt kaotisk, skriftgraderne kører rundt mellem hinanden, varierer endda i samme linie, og fornuft er der ikke meget af i liniernes forkantplacering. Det støder desuden på den vanskelighed, at de lange vers i store grader må brydes, hvilket ikke er sket særlig principfast.

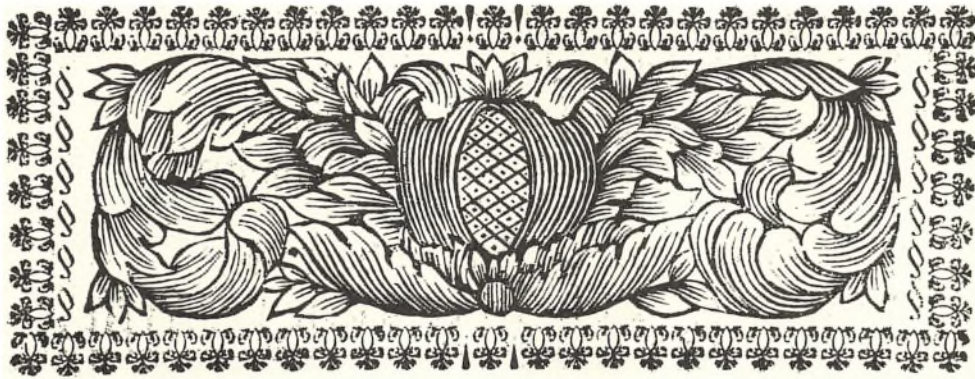
Som nævnt er der undtagelser til reglen om frakturens benyttelse til dansk og tysk. F.eks. er Luthers citat s. 43 og uddraget af Robinson Crusoe s. 50 begge sat med antikva – men hvad gør man når man skal fremhæve et citat hvor brødskriften er fraktur? Islandsk er sat med antikva, men oversættelser til dansk med fraktur. Kombinationer af antikva og fraktur forekommer efter tidens lidt vaklende praksis i ét og samme ord, når dette er et fremmedord (eller navn) med dansk endelse: latin-ske, papisti-ske (s. 59) og Höpffner-ske, Lynov-ske (s. 58).

I betragtning af formålet med udgivelsen af tryksagen må man konstatere at udstyret er pauvert. Kun fraktur- og antikvaskrifter i forskellige grader er benyttet, dertil enkelte slyngede frakturversaler, men ingen egentlig dekorerede. Kursiv og schwabacher ses besynderligt nok ikke – to skrifter der ellers hyppigt anvendes til fremhævelse i samtidens publikationer. Specialiteter som hebraisk, græsk og særlige tegn har der ikke været brug for.

Ornamenteringen er temmelig sparsom: en enkelt træskåret titelvignet omgivet af sammensatte røskener, paragraf- og udråbstegn, en smukt slynget slutvignet samt enkelte prymlinier sammensat af røskener er hvad bogtrykkerne har fundet tilstrækkeligt.

Papiret er af en mådelig kvalitet, brunligt og så tyndt at trykfarven flere steder er trængt igennem på modsat side. Alt i alt lidt uheldigt i betragtning af at det ikke var en ligegyldig tryksag, de to Messieurs Andreas Madssen Möller og Daniel Pauli udsendte hin dag først på året 1738.

KENDTE VIBORG-TRYK

1738-1740

1738

- [1] *Wadskiær, Christian Friderich*: Det Kongelig Privilegerede Nørre-Jyllandske Bogtrykkeries Første Prøve, Eller nogle Lineamenter Af Bogtrykker-Konstens Historie I Danmark. 13 bl. 4°.
Impr.: Wiborg, Trykt hos Andreas Madssen Möller & Daniel Pauli, Aar 1738.
BD IV 547.
- [2] *Brand-Ordning For Ringkiöbing Bye*. 8 bl. 4°.
Impr.: Wiborg, Trykt udi Hans Kongel Majestæts privilegerede Bogtrykkerie, af Andreas Möller & Daniel Pauli.
÷ BD.
- [3] *Extract Af Kirke-Ritualen Om Præste-Vielse, Til Biskoppernes Tjeneste*. 8 bl. 8°.
Impr.: Wiborg 1738. Trykt og offereret af Hans Kongel Majestæts privilegerede Bogtrykkere, Andreas Möller og Daniel Pauli.
BD I 556.
- [4] [*Hornemann, Henrik*]: Verdens U-maadelige Bugs-Fylde Og U-tidige Kaage-Syge, Forfattet af Huusholderen Ved Vester-Kanten da mand fandt Retfærdighed hos Nogle Faa. 8 bl. 4°.
Impr.: Trykt i Huusholdnings-Bogtrykkeriet Nogle Aar efter dend Høyfornemme Madames Kaage-Bogs Publication 1703. [i.e.: Trykt i Viborg af Andreas Madssen Möller og Daniel Pauli 1738].
BD IV 232. Om forfatteren, se Ehrencron-Müllers Forfatterlexikon. Beviset for at bogen

er trykt i Viborg 1738 gives af N. B. Krarup i *Minerva* 1797, s. 39-41 og 347-348. Bogen findes desuden sammen med en række andre tryksager fra Madssen Möller og Pauli i den *Fortegnelse paa adskillige gode og opbyggelige Bøger*, som Glasing udsendte mellem 1747 og 1752.

- [5] *Lerche, Povel*: Een Bondemands Haand-Bog, Hvorudi Hand underviises, hvorledes hand sine Jordiske Forretninger, som hand i sit Kald og Stand føres til, og andre Ting, som hand idelig og jevnlig omgaaes med, maa anvende Til Guds Ære og sin Siæles Opbyggelse, Tilligemed en andægtig Morgen- og Aften-Bøn, Efter en gudelig Vens Begiering af det Engelske Sprog fordansket og forbedret Til Bondens Nytte og Brug. 112 s. 8°.

Impr.: Wiborg. Trykt udi Hans Kongl. Majests. priv. Bogtrykkerie, af A. M. Møller og D. Pauli, 1738.

BD I 446.

- [6] *Lyche, Sigvardt*: Denne liden Bog Kaldet Den Bodfærdige Siæl, Befatter udi sig Tretten Aandelige Sange Om En Synderes Bodfærdighed og Omvendelse. GUD fornemmelig til Ære, og de Eenfoldige i Christendommen til Opbyggelse. Velmeent og eenfoldigst componeret. 96 s. 8°.

Impr.: Wiborg, Trykt udi Hans Kongl. Majests. priv. Bogtrykkerie af A. Møller og D. Pauli.

BD I 353.

- [7] En meget skøn og Christelig Huus-Velsignelse, Hvo som dette Blad haver i sit Huus og lever derefter, hannem lykkes alting vel; Thi Herrens Velsignelse gjør riig uden Møje. 1 bl. fol. pat.

Impr.: Wiborg, Trykt udi Hans Kongel. Majestæts Bogtrykkerie, af Andreas Madssen Møller og Daniel Pauli.

÷ BD. Landsarkivet i Viborg.

- [8] **Tychonius, C. L.*: Det daglige Morgen- og Aften Offers-Lam, frembaarne for Gud i hans Børns Andagt.

Impr.: Wiborg 1738.

÷ BD. Omtales i Ehrencron-Müllers forfatterlexikon som forsvundet.

- [9] *Tychonius, Christen Lassön*: Registering Over Et Guds Barns Hellige Ønsker Af Nehemiæ Cap: XIII.v.31. Og Vurdering Over En Guds Mands Herlige Gaver Af Matthæi Cap:XXV.v.20. Foredragen efter Begiæring, Og Andragen efter høy Fortieneste, Udi Den

Høyædle og Høyærværdige Herre, Sal:Hr:Johannes Trellund, Forhen Høyfortiente Biscop over Wiborg Stift, med Kongel. Etats-Raads Værdighed og Distinction, Hans sørgelige Liig-Begiengelses Parentation og Liig-Tale, samt til Hans forleente Høye Gavers Afmindelse valte Præfation og Fortale, Den 5 Julii 1735 i Viborg Dom-Kirke. (4)+324 s.+1 bl. fol. pat. 2°.

Impr.: WIBORG, Trykt udi Hans Kongel. Majestæts privilegerede Bogtrykkerie, af Andreas Madssen Möller og Daniel Pauli.

[Også med latinsk impressum på deltitelbladene]: VIBURGI, Typis Möllerianis & Paulinis. Anno 1738.

BD III 1527.

- [10] *Voss, Friderich Gerhard*: Fornøden Efterretning Om En Troendes og Gud behagelig Bøn. Opsadt Til sin egen og andres gudelige Eftertanke og Øvelse. 47 s. 8°.

Impr.: Wiborg 1738. Trykt udi Hans Kongel. Majests. privileg. Bogtrykkerie, af A. M. Møller og D. Pauli.

BD I 303.

1739

- [11] *Grüning, Johannes*: Den Evangeliske Lærdom Udi et Kort Begreb, Hvorledes Loven aandelig skal opfyldes ved Troen, Efter Anledning af den Augsburgiske Confession og Chatechismo, og hvorledes ogsaa Lutherus, dens Autor, udi Fortalen over det Nye Te-stamentet og over Epistelen til de Romere, og andre Theologi, saasom: Joh. Arndt, Scriver, Spener, Samt andre fleere vil have forstaaet det. Samlet til en liden Medhielp til Christi Riges aandelige Bygning Af Een privat Person, Som har tilbragt 30 Aar udi Krigs- og Hof-Levnet, og endnu til Dato continuerer udi Hof-Tieneste, dog derhos øver sin Christendom ved Guds Naade. Oversat udaf det Tydske i det Danske Sprog og til Trykken befordret, hvorved Tractaten og er bleven forbedret, saasom: I Begyndelsen med en Afbildning om den snevre Himmelens Port, og Forklaring derover, samt to Fortaler og Indgang til Theologien, og ved Tractatens Ende med en Tilgift af 17 Stykker, og til Beslutning en Ende-Tale og Register. (32)+106+(6) s. 8°.

Impr.: Wiborg, Trykt udi Hans Kongel. Majests. priv. Bogtrykkerie, af A. M. Møller, 1739.

BD V 27.

- [12] *Gotthold, N. N. [o: Johannes Grüning]*: Een Gudelig og Christelig Betænkning Om Lovlige Eeder, Saa vel om de forskrækkelige Meen Eeder for Retterne, samt Tyverie paa Gods og Ære, og om Erstatnings Fornødenhed ved en sand Omvendelse. Frembæres som et lidet Stykkeverk og Medhielp til det aandelige Huses Opbyggelse, GUD til Ære og Priis, 1.Petr.2.v.5-9. og til det almindelige Beste, 1Cor.12.v.7-11. efter den Naade og Gave, som mig er betroet, 1.Petr.4.v.10. Forfattet af Een Privat Person, som har tilbragt 30 Aar udi Krigs- og Hof-Levnet, og endnu til Dato continuerer udi Hof-Tieneste, dog derhos øver sin Christendom ved Guds Naade. 48 s. (Fejlpag., egentl. 32 s.). 8°.
Impr.: Wiborg, Trykt udi H. Kongl. Majests. priv. Bogtrykkerie, af A. M. Møller, 1739.
BD I 295.
- [13] [*G.T.W.*]: Told-Sviig Undersøgt i en Samtale Imellem Autophilum, En egen-nyttig Handels-Mand, og Theophilum, En redelig og christelig Undersaat, Og Forkastet Af Guds Troe Widnesbyrd. Samt Sal. Doct. Christian Kortholts Betænkning om Bestikkelse, Fordansket. Skrevet i det Aar 1733. mens nu til Trykken befordret. 62 s. 8°.
Impr.: Wiborg, Trykt udi H. Kongl. Majests. priv. Bogtrykkerie, af A. M. Møller, 1739.
BD I 1060.
- [14] *Hillinger, Johan Gottlieb*: Guds Naades Omgang I at virke det Gode udi Menniskenes Siæle For, i og efter Deres Omvendelse. Beskreven. Og oversat af det Tydske i det Danske Sprog. 112 s. 8°.
Impr.: Wiborg 1739. Trykt udi H. Kongl. Majests. priv. Bogtrykkerie, af A. M. Møller.
BD I 416.
- [15] Kongelig Allernaadigst confirmeret Brand-Ordning For Aalborg-Bye. 32 + [10] s. 4°.
Impr.: Wiborg, Trykt udi Hans Kongl. Majests. privil. Bogtrykkerie, af Andreas Madsen Møller, 1739.
BD II 703. UB I.
- [16] *Pritius, Jo. Georg.*: Tabeller Over Bibelen, Eller de Bibelske Historier Af det Gamle og Nye Testamente, I Tabeller kortelig forfattede. Og nu i det Danske af det Tydske overs., til Ungdommens og de Eenfoldiges Nytt. 84 s. 8°.

[30]

Impr.: Wiborg, Trykt udi Hans Kongl. Majests. privil. Bogtrykkerie, af Andreas Madsen Møller, 1739.
BD V 12.

- [17] *Thestrup, G. F.*: Soli Epicedium Sed Coeli Epinicium In Virum Qvondam Summè Venerabilem nunc Beatissimum Magist. Sixtum Aspach, Episcopum, Consistorii Assessorum, Præpositum Primarium Dioeceseos Aalb., ut & Pastorem longè meritissimum Templi, qvod Aalburgi est, Divæ Virginis, Cùm Immortalis animæ mortales reliqvæ Humo tegendæ ibidem relinqverentur d. XXIII. Febr. Anno MDCCXXXIX. Exhibitum à ... Qvi defuncti etiam cineres submissè veneratur. 1 bl.fol.pat.
Impr.: Wiburgi, Typis Andr. Möller.
BD III 967. UB I.

- [18] *Tychonius, Christen Lassön*: En duelig Huusbondes Liv, Og En dydig Huus-Frues Lov, Begge erindrede ved Anledning af Velædle og Velbyrdige Salig Anders Kierulf Til Söedal, Holmgaard og Mølgaard Hans Dødelige Afgang fra Verden, Og Den ved Hans Christelige Jorde-færd i Rödding Kirke ved Wiborg dend 25 Februarii 1735 holdne Parentation Af Liig-Talen over Ham, som Huusbonden, af texten, valdt af 1 Cor.VII.v.29.seqq. Og af Fortalen til Hans efterladte Enke-Frue af faa Ord af 2 Johann. v.I. Det første da forestillet, og begge siden til Trykken befordrede, efter Forlangende. (4)+320+(2) s. 2°.
Impr.: Wiborg, Trykt udi Hans Kongelige Majestæts privilegerede Bogtrykkerie, af Andreas Madssen Möller, 1739.
BD III 1222.

1740

- [19] *Grünning, Johannes*: Femten Gudelige Betænkninger Og Saliggjørende Sandheder, Om GUD det ævige Lys, og Lysets Straaler udi Naade- og Kirke-Himmelen, og hvorledes mand ved Lyset maae see Lyset [...]. Materiens Indhold og Stykker sees udi et Register ved Enden sidst i Tractaten. Forfattet af Een privat Person, Som har tilbragt 30 Aar udi Krigs- og Hoff-Levnet, og endnu til Dato continueret udi Hoff-Tienesten, dog derhos øver sin Christendom ved GUDs Naade. 84+(3) s. 8°.

[31]

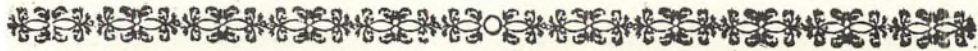
Impr.: Wiborg 1740. Trykt udi Hans Kongel. Majests. privil. Bogtrykkerie, af A. M. Møller.

BD I 413. UB I, Deichmannske Bibliotek i Oslo.

[20] *Krysing, Peder*: Je Länger Je Lieber eller Kiærlighed i Bestandig Tilvæxt, Betragtet Da Den Høyfornemme Unge Handelsmand Sign. Peder Thyresen Bøggild og Den Dydædle og Høyt-Gudel-skende Jomfrue Jomfr. Anne Marie Kiersgaard Celebrerede Deres Bryllups Høytiid den (25. Octobris [indsøjet med blæk]) Anno. 1740. Og til samme Fæst Under et Lidet Ønske Insinueret af Brude-Parrets Broder. 2 bl. 2°.

Impr.: Wiborg, Trykt udi afgangne Sal. Andreas Madssen Möllers Priviligerede Bogtrykkerie.

÷ BD. Privateje (kopi i Kgl. Bibl.).

Forkortelser og tegn anvendt i bibliografien:

Hvor intet andet er nævnt findes trykkene i Det Kgl. Bibl., Kbh.

UB: Universitetsbiblioteket i København

BD: Bibliotheca Danica

fol.pat.: foliopatient (= dobbelt folioformat)

*:forsvundet tryk

Impr.: Impressum

bl.: blad

s.: sider

SUPPLERENDE LÆSNING

Bonde, Aage m.fl.: Et uddrag af Viborg Stiftsbogtrykkeri tohundredårige historie 1771-1971 samt beretning om bogtrykkerier i Viborg fra reformationstiden indtil 1745. Viborg 1971.

Nielsen, Erling: En barokpoet? (i hans *H. C. Andersen og andre danskere*. 2. utg. Oslo 1974).

Thomsen, Ejnar: Christian Frederik Wadskiær (*Dansk Biografisk Leksikon*. 2. udg. Bd. 24. Kbh. 1943, s. 618-622).

Wadskiær, C. F.: Udvalgte Danske Vers. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved Hans Brix og Anker Jensen. Kbh. 1915.

Udførlige kildehenvisninger og en bibliografi findes i det i forordet omtalte bind 2.

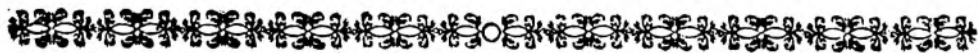
Christian Friderich Wadskiær

**Bogtrykker-Konstens Historie
i Dannemark**

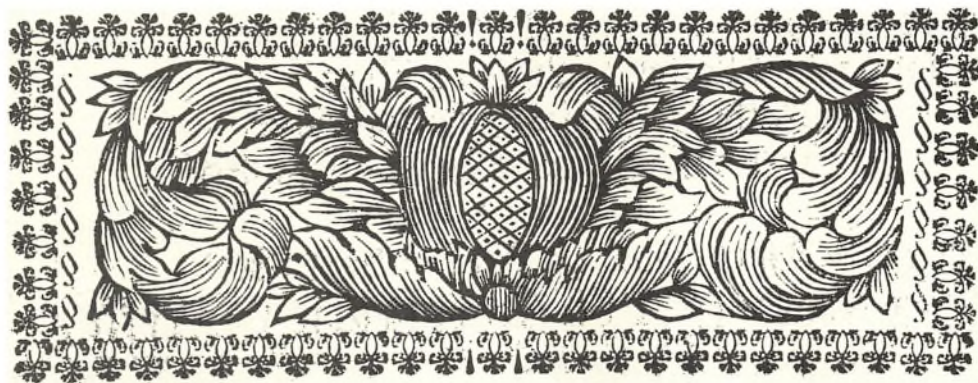
Det Kongelig Privilegerede
Nordre = Nollandske
Bogtrykkeries
Første Bøve,
Eller nogle
LINEAMENTER
af
Bogtrykker = Konstens
HISTORIE
i
Dannemark.

Imprimatur
P. Horrebow.

Efter Begiering
Bed
Christian Friderich Wadskiær.

WIBORG,
Trykt hos Andreas Madsen Möller & Daniel Pauli,
Aar 1738.

* * * * *
 ** * * * *
 * * * * *
 * * * * *
 * * * * *

Spthronede CHRISTJAN!

fra Himlen til Jorden
 Redtrinet, at styre de Snee-Mænd i
 Norden,

(a) Skioldungernes Guld-Spirs Gud-spire-
 de Nanke,
 Retsindigheds Skiold og Letindigheds
 Skranke.

Livsalligste Hertal, som lod Serer alle
 Med mildeste Dytte i Skødnet os falde
 Og vilde vor Presses forrustede Skrue
 Forghlde med Raadens sædvanlige Lue.

Vor

(a) Af Kong Skiold den første Konge i Dannemark efter den Island-
 ske Hypothese kaldes de Danske Konger Skioldunger vid. Torm-
 Torf. Ser. Reg. Dan. Ligefom Folchunger, Knytlinger, Yng-
 linge, Merovinger &c.

For nnesfødde Cimbriske Bogtrykker = Stue
Skal daglig i Loftet og Luften opskrue
Sin Taffe Harangue og Panegyrique
For hver gang vi sætter en Todel og Prifke.

Paa Aclaff med Guld og Zinober vi trykke:
Den Scordiske ATLAS optændte vor Lyffe,
Det **CHRISTIAN REX**,
som os den har bebrevet
Skal staae i vort Brnst, som i Marmor indskrevet.

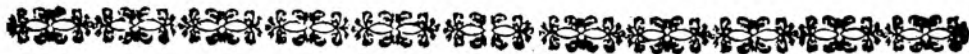
CHRIST=indede CHRISTJAN!

vort Onske er dette

Den Tredie leve endnu i Den Siette
Saa mange lykkelige Tider og Dage,
Som vi af vor Kaste kand Bogstaver tage!

Du Kronen for Verdens Guld = kronede Herer!
Vi knsse dit Purpur og gjør Circumflexer,
Saa længe et Jota er til i vor Giemme,
Vi (b) Tityri aldrig AUGUSTUM vil glemme.

(b) vid. Virgil. Eclog: I.

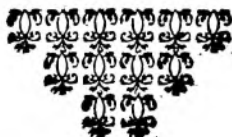
Cher-

Chersonefi Hoved = Bue,
Ulder = puddret Land = Fyrstinde
Smukke WIBORG! lad os finde
Inden dine Muure Lue,
Bliv vor unge Trykker = Presse
En bevaagen Patronesse.

Vi formoder ydmngst, at
Stiftets Store Twilling = Ville
Lader Raade = Straaler spille,
Og at Stadens MAGISTRAT
Sig høn = gunstig vil bevise,
At vor Svarte ret kand glise.

Lærde CIMBRER! vi vil frie
Munden om i alle Stifter,
I Forhaabning, at I gifter
Med vort Indske Trykkerie
Eders Riste = giemte Sønner
Og paa Lenligheden skionner.

WIBORG! rare Phœnix, som
Er opstanden af din Aske,
Gid du maa herefter braske,
Med ald Landet runden om
U = fortrykt i lutter Lykke,
Saa vi her alleene trykke!

Det

Det Femtende Seculum fortienet at distingveres med en forgyldt Asterisco i den Danske Historie, i Betragtning af det u-vurdeerlige Himmel-Himmel vort fiære Fæderne-Land da fik paa den dyrebare Bogtrykker-Videnskab, som Aar 1493 holdt sit Indtog i Dannemarck. Det er bekiendt, hvor mange Stæder der forduum rykkedes om Poëternes Konges Homeri Bugge-Blee, og det er ikke heller u-bekiendt, hvor mange Nationer der certerer om Prisen for dette Invento. Asien ligger selv til Feld mod Europam; Det ambitieuse China, det ingenicuse Italien, det slebne Frankerige, det nærsonnne Holland og det kunstige Tydskland gjør samtlig Pretension paa dette Pomum Eridos, dog triumpherer den sidste efter de fleestes Meening over alle sine Rivaler. Den TydskeFlack-Drn lider her som i Fugle-Fabelen ingen Trochilum at svinge over sig. Saa prægtigt et Foster kunde ikke komme fra et ringere Skjød, eller vende sin Gange-Vogn paa et mindre Theatro, end det Hellige Romerske Rige. Saa ædel en Konst sømmede det at opdages ved en Adels-Mand Johannem Guttenbergium, den Colnische Kronike kalder ham Juncker Johann Gudenburg og Polydorus Virgilius Virum eqvestri Dignitate, dog vil nogle meene, at den allerførst er opfunden af Johanne Mentelio til Strasburg og siden cultiveret og ret bekiendtgjort ved Guttenbergium og Johannem Faustum til Mainz, hvilken Meenig iblandt saa mange andre Author til Der Lobl. Buchdruckeren-Kunst. Format-Buch Lübeck und Leipzig 1714 holder for den sandskyldigste, sluttende sin lærde Fortale med disse Vers:

Johannes Mentelien hat diese Kunst erfunden,
Johannes Guttenberg sie ferner nachgedacht.
Johannes Faust, der hat den Ruhm dadurch gewonnen,
Das er gedruckte Schrifft zu erst ans Licht gebracht.

GOtt selbst hat es gethan, das dieses Werck gelungen!
 Demselben sey davor Danck, Ehre, Lob und Preis!
 Die drey Johannes sind gleichsam dazu gezwungen
 Durch GOTTes Geistes Trieb mit unermüdeten Fleisz.

Denne Epocha, som beregnes fra Anno 1440, illustrerede Kæyser Friderici III. Regiæring, som samme Aar blev udvalt til Franckfurt og kronet til Achen; Disse Straaler betalede han med en nye Glands da han regalerede Bogtrykkerne med Baaben og aaben Sielm neml: Sætterne at føre en Orn og Trykkerne en Grib med Trykker-Ballen i den eene Kloe, tillod dem at bære Guld og privilegerede dem lige ved Adelige og studerende Personer. Mitsaa veed man ikke enten Coniuncturerne meere forbandt sig Kæyseren ved saadan en Konst, der blev en Edelsteen i hans Historie, eller Konsten ved saadan en Kæyser, der vidste ret at løfte den paa Spidsen. Her kunde jeg tractere Bogtrykker-Konsten paa samme Fod, som Florus det Romerske Folk, med Afdeeling in infantiam, pureitiam, adolescentiam & virilem ætatem og viise dens Udbredelse over den heele polerede Verden, hvorledes den efterhaanden har veltet sig fra et Land til et andet, indtil den endelig er bleven en Borgere i de fleeste; Men jeg vil ikkun erindre, at den ligesom har krympet sig for, at spakere ind i dette kolde Norden, allerhelst da Tydskland meere end et halv hundrede Aar havde brystet sig af dette Deposito, førend Rhin-Strømmen omsider exonerede sig i Beltet, da Kiöbenhavn blev det samme i Dannemarck, som Mäintz i Tydskland og Gottfried von Ghemen det samme til Kiöbenhavn, som Faustus til Mäintz. Det vilde blive for langt, at sammenbynge alle de Encomia, hvormed denne Videnskab af sine u-tallige Panegyriste er ophidset til Skyerne; Den Salige Lutherus titulerer Bogtrykker-Konsten summum & postremum bonum, die allergröste und letzte Gabe, durch welche GOTT die Sachen des Evangelii fortreibt, die letzte Flamme vor dem Ausleschen der Welt: og Phil. Melanchthon eine Kunst von GOTT dem menschlichen Geschlecht mitgeteilet. Særdeles flinger dens Berømmelse i Doct. Joh. Schmidts Christl. Danck-Predigten wegen Erfindung der Buchdruckerey-Kunst Strasburg 1640. Die Buchdruckerey-Kunst ist eine Kunst die allen menschlichen Preisz übertrifft, ein groß Werck des HERren, eine göttliche Kunst, eine Kö-

Königin, Säug-Amme und Nührerin aller Künste, ein Zaum der Flüchtigten, und alles mit sich dar von führenden Zeit, ein Tod der Vergessenheit, eine Heroldin des Ruhms und eine Mutter des ewigen Andenckens. Og hvem vil vel disputere Bogtrykker-Konsten disse magnifigve *Gre-Navne*? Anseet, det er den, der har givet os den Hellige saavel- som saa mange andre herlige Skrifter i Hænderne, der ellers den Dag i Dag er havde lagt under Bænken, blevet relegerede ad piperis cucullos og Musene meere til Deel end Muserne. Ja dens Fortreffelighed falder let i Dinene, oppositis juxta se positis, naar vi med den ønskelig Succes ved de ißige Trykkerier confronterer den Kostbarhed, Vitløstighed, og Bånstkelighed, der fuldte de forrige Skriverrier. Nogle Bøger kostede fordum meere, end nu et heelt anseeligt privat Bibliotheqve. Esdræ apocryphiske Bøger kom alleene Pico Græve af Mirandola paa ikke mindre end 7000 Ducater. En skreven Bibel løb den Tid op i flere Croner end en trykt nu omstunder i Pendinge. Alt saa hængte Biisdommen i de Dage saa højt i Bejret, at en fattig Tantalus blev for stæffet til at lange hende og Spendere-Buxer vare ligesaa fornødne til at blive Mester af denne Brud, som de laadne Buxer paa Kong Regner Lodbrogs Benle-Tog til den Svenske Princesse, vid. Sax. libr. IX. I den Sted det i vore Tider heder:

O felix nostris memoranda Impressio sc̄clis;

Nunc parvô doctus qvilibet esse potest.

Tilmed var det fordum fast desperat Urbeynde, at conservere et Skrift fra Undergang. Kænsker Tacitus havde alle sine Konster behov, for at redde sin Fætter Cornelium Tacitum; han lod ham aarlig 10 gange udskrive og inqvartere i alle Bibliotheqver, ikke desmindre var den gode Tacitus bleven tacitus, hvis ikke den Ude-re Saturnus (3: Tiden) havde været saa artig, at levne den lærde Berden i det Fyrstelige Closter Corbey den Stump, man endnu gratulerer sig med, af samme brave Scribent. Hidherer hvad Ovidius siger om sine Vers:

Qvæ qvoniam non sunt penitus subblata, sed extant,

Pluribus exemplis scripta fuisse reor.

Over alt dette søvede man i bestandig Frygt for en snublende Fe- der, som en Kilde til stoer Uvished. Vel vare de Herrer Bog-
Scri-

Skrivere Soren-Skrivere og eedtagne til at bruge den yderste Accurateffe, men ved saadant continuerligt Heste-Urbende maatte en Argus selv blive tung og ikke engang iblant, saa man ikke kand fortænke de got Folk, om de her og der har ladet spore en maadelig Ugtsomhed, som har fød saa mange Cruces Criticorum og Variantes Lectiones af sig. Men ved Trykken kommer det kun an paa at det første Exemplar er rigtig, saa finder all Resten sin Rigtighed, ihvorvel man undertiden her ikke heller gjør alt for visse Trin. Jeg vil ikke opholde mig med, at communicere de adskillige sinderige Indfald Author til den Christ-opbyggelige Tidss-Fordriv har laant af Bogtrykker-Pressen, men haste til at vise, hvorledes man kom affted her til Lands førend Bogtrykkeriernes Opkomst.

Kaster vi et Blic i vore Forsædres Cancellier, at jeg saa maa si ge, da finder vi ret solide Skrive-Materialer, men dog saadanne som ingen Ridesfoged kunde anføre til 4 Rigsdaler i sit Regnskab, nemlig Rampe-Stene og Bøge-Stave, hvoraf Bøgger og Bogstaver har sit Navn, skjønt den u-rimelige Hollænder Joh. Goropius Becanus statuerer contrarium. Her om taler Vossius libr. I. de arte Grammat. cap. 38. Dani literis suis, quas RUNER dixere, non in ligno modo sed & cautibus inciderunt gesta majorum. Hvad Steenene angaaer, da er det saa u-vist, at Seths Børn efter Josephi Foregigivende har optegnet adskillige deres Inventa i Steen-Støtter, som det er vist, at den Store GUD selv har forfattet sin Lov paa Steen-Tafler, men dog ikke saa vist, at det just er skeet med sorte Bogstave paa hvide Steen-Tafler, der kunde læses paa den anden Side, som Lundius vil vide i hans Judische Heiligthumer.

Om Ægypterne synger Lucanus libr. 3.

Nondum flumineas Memphis contexere biblos

Noverat & faxis tantum volucresq; feræq;

Sulptaq; servabant magicas animalia lingvas.

Omendskjønt nu de Nordiske Folk efter Olai Magni Beretning har paa sin Ægyptisk betient sig undertiden af Notis Hieroglyphicis, hvilke ogsaa Birckerodius in Arcto Alexandriae Hafn. 1685 gjør til Spolia Ægypti i Følge af den Navarrenske Jødes Rabbi Benjaminis Tudelensis Relation om de Danskes, Svenskes og Jislænders, Alexandriniske Negoce, i hans Itinerario Mijoth Benjamin, som Con-

stantinus L'Empereur har verterét og udgivet til Leiden 1633, saa fand derfor ikke siges, at deres Steen-Skriverie tillige skulde skrive sig fra Septem Nili ostiis, hvilken Skrive-Maade uden Tvivl har været bekjendt i Norden, da man endnu her, som Poëten siger, fiændte ikkun sin egen Havbred. Hvor om alting er, saa brimler heele Scandinavien med deslige fine Post-Papirs Manuscripter, iblandt hvilke de fornemste hos os ere de tvende Kongelige Mausolæa Rupes Haraldica i Blegind af Naboerne kaldet Runemo. Steph. in Not. ad Saxon. og Monumentum Jellingense, eller som Saxo efter den gamle Pronuciation siger, Jalangrense i Jylland, hvilket endog har satt fremmede i Admiration saasom Josephos Scalligeros, Bonaventuras Vulcanios, Lindebergios, Bureos, alios. Vid. Ol. Worm. Mon. Dan. Trog. Arnkils Cimbrisch. Heiden-Religion. E. Pontopp. Theatr. Dan. samt Sogne-Præstens i Jelling, Hr. Mour. Höjers Encom. Jelling. Mss. til Hendes Majest. Dronn. Anna Sophia.

Paa disse saa kaldede Bautasteine vid. Haava maal hin gamle eller Ethicam Odini Stroph. 61. skreve de ikke opdigtede Fabeler, som Petr. Huetius dømmier eller drømmer i hans Bog de Origine Fabularum Romanens., men stridbare Mænds sandfærdige Res gestas og korte Personalia, som Erasmus Lætus, kaldet Maro Danicus, vidner:

- - - Solidis inscribere Saxis
Factorum monumenta parat cautesq; per amplas
Sparsa legi sero mandarunt gesta nepoti.

Uf disse Steene vil den pudserlige Rudbeck i hans meer end Cabalistiske Atlantica, om jeg husker ret, have mala aurea Hesperidum. Men jeg vilde ikke laane den gode Mand mine Tænder. Malâ ferrea opus est. Vi har ellers den Ære, at fiænde Doct. Rudbeck og veed, at han sans comparaisøn vidste med lige forunderlig Færdighed at lyve sit Sverrig heele Verden til, som Pseudo-Martinus Gallus løy sig en anden Mands Rone og Effecter til vid. Histor. ejus planè stupend. & prodigios. à Mich Neandro edit. Lipsiæ 1581. Denne nævum taxerer Jon. Geog. Keyslerus in Antiquit. Sept. & Celticis Hannov. 1720 paa det aller skarpeste. Han maatte gierne lyve lige saa stærk som han vilde, maatte vi kun beholdt Chersonesum Cimbricam, som han og Daniel Major i hans
Be-

Bevölckertes Cimbrien contra omnium Auctorum fidem har flæbt bort, hvorover Mollerus billig ifrer sig in Hypomn. ad Scheff. Svec. Litt. Med ovenmeldte Steene maa ikke confunderes en anden Sort, som oprenstes paa Ball-Pladsen uden Inscription og kaldtes Tack in plur. Tök saasom Grettistack paa Jisland og Rostoch qvasi Roestack vid. Thom. Barth. Antiqv. Dan. hvoriblant er særdeeles remarquable det af de Danske oprettede Stone-henge eller Monumentum Sarisburiense, som Henricus Hutindoniensis regner iblandt de 4 Mirabilia i Engelland. Vid. Walt. Charleton Choream Gigantum or y most famous antiqvity of Great Brittain vulgarlycald Stone-henge, restor'd to y Danes. London 1663. Den Bles vore Forfædre iblandt brugte til deres Steen-Skrift, naar de vilde ret see noget foræviget, blev præpareret af Tiære og Sæl-hunde-Blod, kaldet Sæl-Tiære vid. Arngrim. Jon. Crymogæam. Deres Bogstaver, som den Asiatiske Odin, efter Jonæ Rami Mæning ipsissimus Ulysses, skal være Fader til, hede Runer qvasi Renner eller Furer ligesom hos Latinerne exarare literas pro scribere og scribere agros pro exarare. I Spanien hvor de bleve indførte af de Gother og udryddede af Alphonso VIto kaldtes de Literæ Toletanæ. Jeg var engang til Bryllup her i Kiøbenhavn, hvor da een af Gæsterne par hazard fremførte det bekændte Omqvæd af Visen: Saa herlig kunde hun raade de Runer. Begyndte strax en Minerva ved Bordet at perorere over Runerne, sigende sig, at have læst, at de kaldtes Godske (3: Gothiske) Bogstaver, samt NB: at ingen kunde forstaae den slags Skrift, for- end man lærte det af Propheten Daniel. Her af sees, hvorledes Fruentimmerne fordøjer det de læser; Dog vilde jeg ønske os mange saadanne curieuse Matroner som denne Adelfruna, der burde give Parade i Alb. Thur. Gynæc. Dan. Liter. Kong Waldemar Den Sejersalige, befatter ellers det heele Runiske Alphabet i sit Apophtegmate:

Sprengt Manns Hög flyde tuui Bol.

Som vil sige, at een var blevet mærket engang paa sin Hage, og siden ikke torde spille Bold, hvilket slags Spil var forðum her meget brugeligt, men med saadanne skionne Træ-Granater, at hvem som ifkun havde een Hage, billig maatte tage Penge for sin Part,

ligesom Jøden sagde i den Pragiske Belejring 1648. Jau, Jau, verdenckt mirs doch nicht, wann ich zwey Leben hätte, wolte ich es nicht achten, so da ich aber nur eins habe, ist mirs gar bang, ich möchte es verlieren.

Disse Bogstaver misbrugtes til Trolddom og da kaldtes Ram Runer, det er de bittere eller stærke Runer, thi To Ram bemærkede fordmum stærk, hvor af Biornens Lalle endnu kaldes Ranne vid. Andr. Bussæi Lexic. Voc. Antiqv. Item Svarte Runer, hvorfra vi kand derivere den forslitte Snik Snak om den sorte Kunst og den sorte Skole, som adskillige Præster siges at have frequenteret, fordi de har vidst noget meere end deres Naboer, ligesom in medio ævo de passerede for Troldmænd, der svingede sig lidet op over Babariem Seculi. Alf saadanne Ram-Runer opregner Sigurd Jofnesbanes Historie 7 Sorter. For Resten ere Wormii, Verelii og Burei Meriter i denne Materie noksom bekjendte af Litteratur. Run. Runograph. Scandic. og Runa-Konstens Læra-Spaan.

Det Sprog de skreve udi kaldtes Norræne, Afamaal og Danska Tunga vid. Ott. Sperlantium Filium de Lingvæ & Nominis Danici antiqva gloria. Scribenterne kalder det Lingvam Gothicam, Scandicam, Scytho-Scandicam &c.

Paa dette Sprog oversatte den Gothiske Biskop Ulphilas den Hellige Skrift, og bevarede det endnu paa Jisland nogenlunde sin Kyndighed, men det vi taler, er saa vanslegt, at om Sterckodder gjorde en Rejse her hjem fra Valhalla, vilde det gaae ham, som den gamle Mand apud Comicum, der efter en lang Søvn forstod ikke et Ord af hvad som blev talt. Eller som den Tydske Jochum Foged paa Kiøbenhavns Slott, da Grævinde Ulfeld sad der arresteret, om hvilken dette læses in Vita Eleonoræ Christinæ Ulfeldiæ ex ipsius autographo Gallico in Latin. Lingv. transl. Mss. Ridiculum est cum aliquando Joachimus prolixè molestus multa de Regina comitate & animo in Eleonoram non exasperato differeret, nostra infinitæ loqvacitatis pertæsa tandem Gallicè inquit. Dieu Vous punisse! Hic Joachimus statim se proripit dicens: Ha! ha! sie wil p = = & conclavi excessit.

Bo²

Vores Forfædres **Træ-Skrift**, den de havde tilfælles med de Athenienser og andre gamle Nationer, betreffende, da siger vores drabelige Danske Historicus Saxo Grammaticus (som Johannes „Magnus af Misundelse kalder Johannem de Saxoniam“) libr. 4. „Proficiscuntur cum eo bini Fengonis satellites literas ligno in-„sculptas (nam id celebre quondam genus chartarum erat) „secum gestantes, quibus Britannorum Regi transmissi sibi juve-„nis occisio mandabatur. Af dette Loco sees ogsaa, at den saa kaldte Cryptographie endog paa de Eder har været bekiendt her i Norden, om hvilken fandt konsuleres Trithemius, Eberus, Schottus, Porta, Harsdorfer, Schwenterus &c. Conf. Act. Erud. Lips. Anno 1682. pag. 314. Item Das A B C cum Notis Variorum Leipzig und Dresden 1695. p. 197. seqv. Den Nordiske **Træ-Skrift** erindrer Venantius Fortunatus libr. 8. Epigr. 18.

Barbara, fraxineis pingatur Runa tabellis,

Quodq; papyrus agit, virgula plana valet.

Den lærde **Islandske Biskop Bryniolfus Svenonius** beretter in Conjectan. ad Saxon: at de Gamles **Træ-Tavler** kaldtes Spioldkiefle. Jeg finder og, at de undertiden heder Runakiefle, saasom i det **Riærligheds-Brev** af Wiglundar Saga, som indeholder de forliebte Personers Holmkietils og Kietelrids **Elfskovs-Discourfer**: Their brædr rida nu aptur a gotuna, their sia adthar liggr i gotanni fyrir theim fiesiodur oc gullbringr oc med Runakiefle, thar ero a riftin oll theirra ord Holmkietils oc Kietilridar &c. ∴ Disse Brødre rider deres Ben igien og bliver vaer, at der ligger for dem en Pung med Penge, en **Guld-Ring** og en **Hune-Riæp**, befattende ald Holmkietils og hans Riærestes Kietilrids **Samtale**. Ved det Ord Fiesiodur, som her findes i Original-Texten maa jeg in transitu remargvere dette af Herrauds og Bofa Saga Upsal 1666. om den **Ostergjyl-landske R. Rings naturl. Søn og Rentemester navnl: Siodur**: Siodur samdi til thes peninga, tha er sidar voro Kallader Fiesiodar ad geima i silfur thad er tekid var i landskiilldr Kongs: Enn thad sem han tok meira, enn tilstod, tha gjorde han thar af sma Punga og kallade han tha Slægpunga. ∴ Sio-

dur foranstaltede Punge til de Kongelige Skatter, som af hans Navn siden kaldtes Fiesioder, men det, som han tog over sin Rettighed, lagde han i smaae Punge, som han kaldede Snedigheds-Punge. Jeg troer een og anden i vore Tider forstaaer sine Snedigheds-Punge lige saa got som Siodur. Fra denne Digression kommer vi igien til de Nordiske Trae-Tavler og finder, at de sommesteds og kaldes absolutè Kieffe saasom i Egils Saga. Nu villda ek Fader (siger Thorgerd) at thu yrktir erfiqvæde eftir Bodvar, enn ek munrista a Kieffi. 3: Nu saae jeg gierne, Fader, at du sang op til Bodvars Amindelse, som jeg vil skrive paa min Table. Her maa jeg allegere de Gamles Budkieffe eller Budstikke, en Pind tegnet med Runer og brændt i Enden, som løb omkring i Landet, naar noget var paa Færde og forrættede det samme som de Siciliske Angari, Barclajus taler om in Argenide. Saavel som og de af de tvende u-dødelige Olais Wormio og Rudbeckio illustrerede Rimstokke og Primstave, vore Forfædres Calendaria, hvortil man siden fra Arabien har forskrevet det Ord Almanach. Og synes den vidtberenste Engellænders Robinson Crusoes Calender i hans Gentighed paa den u-bebygte Americaniske Insul ved Custerne af den stoere Strøm Oronocko hine ikke aldeles u-lig. Han beskriver den selv saaledes i sit Lebenslauff Hamburg 1731. p. 90. Nachdem ich etwa 10 oder 12 Tage darauff gewesen fiel mir ein, ich möchte aus Mangel Papirs, Federn und Dinte meine Zeit-Rechnung wohl gar verlieren, und so endlich den Sonntag nicht mehr von andern Werckel-Tagen unterscheiden können. Diesz zu verhüten schnitte ich mit meinem Messer in einen dicken Pfal mit grossen Buchstaben ein, machte ein grosses Crucifix dar aus und setzte es auff das Ufer, wo ich zum ersten Mahl gelandet, neml: Hier an Land gekommen d: 30 Septembr. 1659. Auff den Seiten dieses viereckten Pfahls schnitte ich mit meinem Messer eine Kerbe, und allemahl die siebende Kerbe war wider eben so lang als die übrigen, und jeglicher ester Tag des Monaths widerum so lang als die Sonntags-Kerbe. Auff solche Art hielte ich meinen Calender oder wöchentliche, monatliche und jærhliche Zeit-Rechnung. Nogle ere i den Tanke, at de gamle Norske og

Sven-

Svenske Love af Begyndelsen har været skrevne paa Træ, efter som de findes afdeelte i visse Balken eller Bælker, saasom Landslene = Balken, Tyve = Balken &c. vid. Loccen. Antiqv: Sveo-Goth. p. 56. At man revera har skrevet paa Bælkerne ligesom Bønderne endnu deres ældgamle Jule-Mærker, om hvilke see Bircherodii Palæstr. Antiqvar., er klart nok af Laxdela, hvor det hedder: Lætr Olafr giora elldhus i Hiardarholhti meira oc betra enn menn hofdu fyrri sed, voru thar amarkadar agætligar Sogur a thili vidunum oc svo a ræfrinu. 3: Oluf bygge et Rollings = Huus, som man ikke havde seet Lige til; paa Bæggene og Bælkerne vare skrevne skionne Historier. Uden Tvivl descenderer herfra det endnu brugelige Ordsprog: Det skal vi skrive paa Bælken, ligesom hos Latinerne: trabali clavô aliquid figere.

Herforuden skreve de paa Horn og Been, da Sal. Cancellar Christian Friis besad et meget rart Calendarium paa Elsdyr-Horn og Doct. Worm et Dito paa Fiske-Been, at jeg ikke skal tale om deres Tapetserier, hvorpaa de virkede og borderedede gamle Helte-Bedrifter, eller de 2de Tunderste Guld-Horn paa det Kongl. Konst-Kammer, som mange holder for Levninger af Hedenskabet. Paa det yngre af Aar 1734 læses tydelig det Ord Horn med Rune-Bogstaver, Resten er fremmede Characterer og Hieroglyphica, som den brave Hr. Cammer-Raad Pauli i sin Afridsning derpaa vil hentynde paa de Mythologier in Edda Snorronis, en Samtale imellem Haar og Gangler, ved hvis Publication Sal. Doct. Peder Resen har gjort sig saa høyt meriteret af de Nordiske Antiquiteter. Conf. Adam. Henr. Lachmanni Prof. Chilon. Unvorgreifliche Gedancken bey Gelegenheit des ohnweit Tundern abermahl entdeckten Guldernen Horns Hamburg 1734. Men det Oldenborgske forgylde Sølv-Horn, hvorpaa man læser Caspar, Melchior, Balthazar. Item mater Dei memento mei! er en Dotter af Pavedømmet og, som Laurentzen meener in Indice Musei Reg: det statelige gyldne Credentz Hvitefeld p. 945 vidner K. Christian den 1ste at have offereret til de Hell. 3 Konger i Cöln am Rhein, hvor de siges begravede. Denne Foræring revangerede de med Guld,

Guld, Røgelse og Myrrha, da de opvartede Højsbemejste Konge i Dentime paa hans Hiem-Reise, om man ellers kand troe en skreven Munke-Fabel.

Ovenbeskrevne Skrive-Materialier løste Pergamentet af, hvis Brug nogle holder meget gammel i Henseende til de loca Num. 5. 23. Jer. 36. 18. 23. 2 Tim. 4. 13. saa det ikke just er inventeret af Kong Eumene til Pergamo i Mysien, som Varro og Plinius debiterer, men vel i gamle Dage der paa det skønneste og i Mængde forarbejdet. Her til føyer man dette af Martiali:

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens,

Quem mea vix totum bibliotheca capit.

Iblandt Pergament-Skrifter her til Lands sættes billig den Skaanske Lov-Bog med Rune-Bogstaver for i Spidsen, som fordm var det største Ornament i det Wormske Bibliotheqve, vid. Musæum Wormian. De Keensivede Kloster-Karle har efterladt os adskillige Annales Volufii cacata charta, som Catullus siger, paa Pergament, af hvilke Hans Høi-Grævel. Excellence. Hr. Stadt-holder Rantzou, min Høiungstige Mecænas, med endeel meget rare har beneficeret det Academiske Bibliothqve.

I et gammelt Mss. læses dette om Biskop Svend af Aarhus, som levede 1183. Fecit scribi historias diversas, ipse fecit parari pergamenum, ipse conduxit Scriptores Inde est, quod in libris nostris sunt literæ & depictæ, quod ordo nobis facere non permittit (Risum teneatis amici?) sed factas ab aliis & in eleemosynam datas licet accipere; Vi finder og mange rare Pergament-Bogger i Sal. Profess. Arnas Magnusöns uskatteerlige Samling, til hvis Være dette bør høres af Nicolai Dalii Specimine Biographico de Antiquariis Sveciæ. Holmiæ 1724. Antiquitatum Archivi supellex Manuscriptorum parem haud agnoscit collectionem nisi laudatissimi Viri Celeb. ARNÆ MAGNÆI, gente Islandi, vario studiorum ornatu præditi & literarum Islandicarum perfectè periti atq; in poematum seu ænigmatum antiquorum enodatione incomparabilis, qui dum pluribus hujus seculi annis negotiorum Cameralium nomine singulas Islandiæ regiones peragraret, indefesso studio ingentem numerum MSS. stor. Vett. congestit & præterea quavis occasione sibi adquisivit vel describi curavit, quicquid hujus generis in Bibliothecis Daniæ Norvegiæq; offendit. &c. vid. Bibliothec. Lübecens. Volum. 2dum ann. 1725. pag. 337.

Og

Dog fandt det Kongl. Svenske Bibliothek til Stockholm gøre sig til af den store Bogen gemeenlig kaldet Diefwuls-Bogen paa rødagtigt Pergament med Munkes-Stil, 2 alen lang og 1 alen bred, om hvilken Det i Flor staaende Stockholm pag: 135. fortæller, at da en Munk fordmum sad paa Livet, er samme Bog hannem forelagt til en vis Termin at fuldskrive med Lofte om Pardon, hvilken han og ved Accord med Diævelen som sin Amanuenti ad statutum expederede, samt at adskillige Stykker derudi findes udstrøgne, Trolddom angaaende. Da fandt det Kongl. Danske Amaltheum til Kiøbenhavn derimod altid holde sin Phœnix, den rare Flateyar-Boch eller Codic. Flateyens. Membranac. til hvilken Penelope Sverrig selv siges at have friet med et anseeligt Offert, men fik en Kurv.

Pergamentet succederede det nu brugelige Papiir, saa kaldet efter det Ægyptiske Ror Papyrus, hvor paa man skrev i gamle Dage. Nogle meener at det alt midt i det fiortende Seculo har været bekjendt i Tydskland, andre, at det først Aar 1470 er opfundet ved Anthonium og Michaëlem af Gallicien. En Tydsk Autor Anonymus skriver: Ich erinnere mich gehöret oder gelesen zu haben, daz ein Teutscher Ordens-Munch in einem Wasser im vorbeygehen vermodertes weisses Leinwand gewahr worden, selbiges zu sich genommen, etwa mit einem Holtz breit gerollet, es trocken lassen, und endlich durch ferners Nachsinnen das Papier-machen erfunden habe. Dog jog dette derfor ikke strax Pergamentet i Landflygtighed, men det forblev længe ved Cancellierne til Konge-Brevs Udstedelse og andre vigtige Documenter. Og findes endog nogle trykte Bøger paa Pergament.

Endelig, uagtet at den viise Dronning Thyre Dannebod, som Svenno Aggonis sætter i Parallel med Dronningen af rige Arabien, syntes ved sit DANNEVIRCKE at have præcluderet Tydskland Passagen til Dannemarck, begav dog Bogtrykker-Konsten sig her ind i Riget, for at reducere det almindelige ugrundede Adagium: Aldrig gjorde Tydskten Dansken godt. Hvor den altid har været i Anseelse, skönt man vel her ikke har gaaet saa vidt, som i Tydskland, der endog Fyrstelige Personer ikke engang har holdt
 E det

det infra fastigium selv at lære denne Videnskab, eller deres egne Fyrstelige Hænder for hvide til at amaleres med Bogtrykker-Sver-
ten, hvorpaa det Solv-Trykkerie, som endnu vises til Torgau er
et Beviis.

Vi vil lade de Lærde længe nok spørnde Belte om Bogtrykker-
Konstens Førstefødde at determinere, da nogle strider for Officiale
Durandi, nogle for Decretalia Gregorii Noni, nogle for Jus Justini-
aneum, andre for andre, dette veed vi, at den første trykte Bog,
som er sprungen af Stabelen her i Dannemarck, er denne: Regule
emendate correcteq; Hafnye de figuratis constructionibus Gram-
maticis ex diversis passibus Sacre scripture ac Poëtarum. Felici-
ter incipiunt. Og paa det sidste Blad: Id parvum Latinitatis opus
ingenui adolescentis, impressum est in Universitate Hafniensi per
me Gothofredum de Gemen in expensis Doct. Petri Alberti de Haff-
nya Anno nostre Salustis MCCCCXCIII. in profesto S. Kanuti
Dacie Regis & Martyris.

Den berømte Cimbriske Literator Herr Stifts- Provst
TYCHONIUS, om hvilken det kand siges, som Obertus Gifa-
nius siger om Ovidio Apol. pro Poët. Lat. pag. 193. Qvød tantæ
semper omnibus admirationi fuerit, ut non ingeniosus, sed inge-
nium ipsum, non Latmus, sed ipsa Latinitas, non Musarum filius,
sed numen sit habitus; lover in Sciagraphia Tractatus de Statu
Ecclesiæ Danicæ ante Reformationem, Mff. at handle libr. 3. cap. 10.
de Typographiæ initiis primisq; in Dania Typographis, men man
har til Dato forgiæves ønsket at see Skilderiet selv, som der findes af-
fkygget, saavel som og hans in Nov. Litt. Wieland. recenserede Com-
mentarium de Armillis Veterum, hvilken Laurentzen in Indice Mus.
Reg. kalder Amplissimum & eruditum Commentarium, hans Com-
mentarium in NEHEMIAM vid. A. Thur. Id. Hist. Lit. Dan. og flere
deres Sødsfende, optegnede i Reimari Bog de vita & scriptis Joh. Alb.
Fabricii p. 336. fs. som han post parturitionem tam longam dog ikke
længere vilde misunde den curieuse Verden, der for længesiden af
hans Idea Consummati Episcopi, hans Oratione Jubilæa in Ernesti
Sal. Cypriani Hilariis Evangelicis Gothæ 1719. Hans Hypomne-
matis in Qvopsones Gellii vid. Chr. Falst. Noctes Ripens. p. 68.
Hans Augsburgiske Beskiændelses Historie og i sær den lille men
lærde Piece de Noctis præ die prærogativâ har lært at skionne, hvor
lærd en Mand han er, og hvad Prærogativ han har for andre in Stu-
diis elegantioribus. Et

Ellers har Mag. Laur. Terpager, en Søn af den navnkundige Riberfke Theologo og Antiquario Doct. P. Terpager, Phundufiorum Nestore, medens han prydede Colleg. Mediceum, obligeret sig Publicum ved 2de smukke Disputatzer, den eene de Sacris Danor. Vigiliis, den anden de Typographiæ Natalibus in Dania Hafniæ 1707. hvorudi han for det første giver os en Idée om de Danske publiqve Bogtrykkerier neml: til Kiöbenhavn, til Malmöe, til Nyborg, til Roeskilde, Ribe, Aarhus og Wiborg, om hvilket sidste her maa anføres Authoris egne Ord p. 7. Nec quæ tam multis aliàs celebris hoc destituta fuit privilegiô urbs illa Cimbriæ antiqva & prænobilis Wiburgum, quæ Typographia Wiburgensis si non aliis, solis tamen immortalis memor. Joh. Taufani exultare merito possit scriptis, inter quæ primum Anno 1527 editum animadverti tractatum tribus saltem in 4to constantem plagulis & ita insignitum: Her haffve vñ bodhæ edt onkelight Klavæmooll och edt venlight Tilbudh, hvorledes then Herre Iesus Christus beklaver, ath vñ eræ saa faldhnæ hannum fraa, och haffve fast then Selig Christelighe Troo, ath vñ inthet haffve beholdhet ther aff udthen Raffnet: Och hvorledes hand naadhelig tilbyndher oss Guds Naadhæ och Benskaff ighien formedelss sidt helighe Evangelium. Udsadt aff Hans Taussen i Wiborg. Ubi notandum, quod in toto hoc tractatu quasi in propria homines alloqvatur persona Christus, qvi & eundem ita obfignat: Giffvet aff then øffverste Hymmeriigss Thronæ paa myn Fadhers høngre Hoend, Nar effther myn menneskelig Fødsel M. D. XXVIII. Prendthet i Wiborg aff megh Hans Wyngarthener.

Foruden disse har der og været Bogtrykkerier til Sorøe, Helsingøer og Aalborg. Siden taler bemeldte Author om de Private, saasom den store Danske Zoroastis Tyge Brahes til Uraniburg paa Hveen (Insula Venusina & Scarlatina.) Den velfortiente Historie-Skrivers Andreæ Velleji (som Messenius falskelig kalder Superintendentem Cimbricum in præfat. ad Adam. Bremens. de situ Daniæ) paa Lillie-Bjærget til Ribe. Til hvilke jeg maa legge den mægelese

geløse Nordiske Hesiodi Doct. Th. Kingos til Odenfde, Jordemoder
 til det ypperlige Mester-Stykke den forunderlige Latinske Capriol-
 Magers Viti Beringii FLOR. DANIC. min udvalde Liv-Bog, som
 her udgik Anno 1698. paa Royal-Papir med saa propre en Stil, at
 den altid fand byde Amsterdamer-Tryk Spidsen. / Samt de Ori-
 entalske Alphabeter, den fortreffelige Araber, Poët og Polyhistor,
 Welbr. Hr. Conference-Raad ROSTGAARD for Kiøbenhavns Jibe-
 brand aflagde Acad. Bibliotheqve med, og nu nyelig atter har re-
 stitueret. Anno 1562 lod Sal. og Høyl. Jhukommelse K. FRID. 2.
 udgaae et Rescript til Bisperne, hvorudi alle i Tydskland trykte
 Danske Bøger i Henseende til befrygtelig Contagion af Secterist
 Lærdom og det Danske Sprogs Forfalskelse declareres contrabande,
 hvor af jeg her vil extrahere dette: Da for sligt at forekom-
 me, saa og efterdi der findes udi vor Stad Kiøbenhavn
 gode Prentere, ville vi, at herefter aldeles ingen Dan-
 ske Bøger skulle sælges nogensteds udi vort Rige Dan-
 nemark, uden de ere prentede udi vor Stad Kiøbenhavn
 og af de Høylærde udi Universitet overseete. Det Epithe-
 ton Høylærde, som her forekommer, var forðum secundum
 excellentiam en Titul for Professorerne, og Academiets Bønder
 her i Siælland siger sig endnu at ligge til de Høylærde i Kiøben-
 havn. Nu omstunder da Helvaderi alt Franciske Formular-Bog-
 er gaaet af Mode, er det bleven en almindelig Smaaredsel og
 Mannedt i en Tid, da ingen vil passere for Lærlærde. Vid. Carol.
 Henr. Heegii Dissert. de Titulomania Eruditorum Lipsiæ
 1723. Ordet bruges in sensu sinistro, naar det heder in proverbio:
 Ut give een et Pax af de Høylærde, dog fand dette og stee
 in sensu dextro.

Erasmus Vindingius imputerer Bogtrykkerierne her til
 Lands de Danskes U-frugtsommelighed i at skrive i Relation til
 Scripturientium Exterorum Skrive-Feber in præfat. ad Aca-
 dem. Hafn. Paucitatem, inquit, Scriptorum excusabit ratio Ty-
 pographicarum apud nos Officinarum, in quibus nil fere editur,
 nisi quod Auctorum sumtibus constet, quos tamen facere redituum
 aut rei Domesticæ ratio sæpe prohibet; hinc fit, ut multa luce dignif-
 sima,

fima, magnâq; industria elaborata, vel scombris ac thuri desti-
 nentur, vel à tineis ac blattis consumantur. Det samme klager
 Joh. Schefferus in præfat. ad Svec. liter. over de Svenske Bogtryk-
 ferier. Men den Danske Thuanus Hr. Profess. HOLBERG taler
 meget acutè (ut ipsi moris est) i Holger Danskes Brev til
 Burmand: De Danske skriver kun lidet, fordi de udskri-
 ver lidet. Conf. Liberti Aliqvoni o. Bertili Aqvilonii Pa-
 negyr. de Altitudine Danica Portuæ 1641:

Den lærde og laborieuse Hr. Mag. ALB. THURA viiser os et
 Register paa alle Danske Bogtryffere in Idea Histor. Liter. Danor.
 pag. 240.

Den aldrig nok priiſte THOMAS (rettere THAUMASTUS) BAR-
 THOLIN. Dissert. 4 de legend. libris siger: Typographos pe-
 ritissimos prius seculum tulit, nostrum subinde negligentiores;
 Aldus Venetiis, Basileæ Frobenius & Oporinus, Lutetiæ
 Henricus Stephanus, Antverpiæ Plantinus, Leidæ Raphe-
 lengius doctrinæ gloriâ & artis typographicæ exercitio de
 Auctoribus à se editis, emendatis & castigatis præclarè me-
 riti numerantur. Vi har og haft nogle, skiont saa, lærde Bog-
 tryffere at ostentere, neml: PAULUM REFF Canon. Hafn. & Rectorem
 Academiæ Anno 1508. Sal. Assessor LAURENTZEN og Sal. Can-
 cellie-Raad WIELAND, begge skionne Antiquarios. Item Monfr.
 SCHMIDTGEN, som har gode Studia, men nu nyelig har tillukt sit
 Officinam, der er bleven nobiliteret ved Thormodi Torfæi Hi-
 stor. Norvegic. det største Værk, som nogen Tid er trædet for
 Lyset i Dannemark.

Ellers nu omstunder da Bogtryfferne overalt, endog i de var-
 me Lande, kand magelig med Biante bære deres Lærdom, kand vel
 ingen prætendere sub zona frigida lutter Manutios. Vel findes
 her HENRICI og Stephani, men saadanne, som Erasmus Roterod-
 damus kand ligge sikker nok for i sin Grav; thi vor Clima taaler ikke
 disse Navne in concreto. Her maa jeg observere, at Bogtryffer-
 Evnene paa visse Academier i Tydskland nyder Inscriptionem
 som Cives Academici og Studenter-Privilegia, samt at de saa kal-
 dede Cornuti bliver legitimerede Geseller ved en Slags Depositz,

da de iblandt andet maa beklæde en Høyle-Bænk, ligesom de unge Studenterne her ved Academiet i gamle Dage vid. Poscolani Mif. de Honor. Acad. Danor. og ferresten bliver accommoderede ohngefehr som forudm Kiøbmands Karlens ved det Tydske Contoir i Bergen vid. Wolf. Nörrig. Illustrat. Dette kaldes at postulere. Den heele Tragi-Comædie beskrives i Joh. Ristens Depositione Cornuti Typographici: das ist Lust oder Freuden-Spiel, vermittelst welches junge Personen nach Verfließung ihrer Lehr-Jahre zu Buchdrucker-Gefellen beståtiget werden, Lübeck 1714. Samme Bog er fuld af saadanne drøye Complimenter, at ingen Talander eller Menantes skulde skrive dem nettere. Iblandt andet heber det:

Wolan es muß das grobe Schwein
Mit sonderm Fleiß behobelt sein. Item
Nun muß auch der Schlicht-Hobel dran
Zu putzen unfern Hornemann. &c.

Denne Monstreuse Bedægt er nyelig ved Kongl. Forbud billig ophævet her i Dannemark.

Izige Bogtrykkerier hos os anlangende, da ere de fornemste til Kiöbenhavn det Höpfnerste, det Lynovske, det Wielandske og det Berlingske, foruden det Kongl. Wæisenhuuses Bogtrykkerie. Til Odenföe i Fyen et, til Christiania i Norge et, til Bergen et, til Holum paa Zisland et, som Biskop Gudbrandus Thorslacius oprettede i det 16de Seculo, hvor den af ham paa Zislandsk oversatte Hellige Skrift er trykt; Og skal den første Bogtrykker paa Zisland været en Svensk Mand Jonas Matthiæ vid. Bibl. Lübeck. Vol. 2dum p. 331. Endelig at forbigaae de Flensburgske, Tanderske og Altonaiske, saa har de gode Messieurs Andreas Madsen Möller og Daniel Pauli med Kongl. Ålternaadigste Privilegio, nu aabnet et Bogtrykkerie til Wiborg i Jylland 209 Aar efterat det Wingarthenerste der florerede.

Denne Høneur kom og Wiborg frem for alle andre til, som Dræningen iblandt alle Tydske Stæder. Jeg vil ikke tale om dens

dens Alder, da Wiborg cederer ingen uden Söeborg, om Verfet
ellers er tilforladeligt:

Vixit Aristoteles & Alexander dominatur,
Dum per gentiles castrum Söeborg fabricatur.

Jeg vil ikke tale om dens Areopago eller Parlament, om hvilket
Doct. Morten Borup taler i hans Latinske Ode:

Campestris clama Vibergia,
Ure tua stramina,
Contentiosa, famosa
Litium certamine
Et judicium prudentia.

Jeg vil ikke tale om Snapstinget, de Jydske Megarenia, som
constellerer til Byens Vere med Landstinget, om hvilket Mag.
Christen Erichsen taler i den publicerede Wiborg-Byes Beskri-
velse, som er et Udtoq af et Mff. in Folio, der befinder sig i vor
Megalanders Belbr. Hr. Justice-Raad og Prof. GRAMS Bibliothe-
que. Jeg vil ikke tale om dens Papistiske Patrons S. KIELDS Mi-
racler, om hvilke ACTA SANCTORUM taler; Jeg vil ikke tale om de
Konger der ere hylde, den Konge der er dethroniseret, den Kon-
ge der ligger begravet, hvorum vore Historier taler; ikke spætere
omkring paa dens Danerlyng, ikke hvile mig i dens Normandal.
Men jeg vil tale om det dyre Reformationens Værk, som der tog
sin Begyndelse. Saa snart havde ikke den stoere Berg-Mands-
Søn LUTHERUS i det Jydske Wittenberg draget Evangelii Skatt
for Dagen og lutret den skimlede og af de Erts-Bierge-Mænd
Papisterne i saa lang en Natt og saa fæl en Fiæle-Bræa begravede
Erts, førend den stoere Aggermands-Søn THAUSANUS i det Jydske
Wittersberg (som Claudius Lycander kalder Wiborg af de Wit-
ter) med et u-forsærdet Ho lagde Haand paa Plogen, ja som
een af Helligdommens gyldne Lyse-Sare jog Lydene af Ly-
set, det Cimmeriske Mørke ud af Cimmerien, og med sin Lygte
affkar de Rømerske Lygtemænd Passen. Jeg vil tale om
den Erudition, der af Arilds Tid har resideret til Wiborg, som sin
indviede Borg, sin indrømmede Bopæl. Vore Antiquarii ere
ligesaa eenige om dette Navns Oprindelse, som Torys og Wighs i
En-

Engelland. De fleeste Derivationer passer sig ligesaa vel, som naar HUETIUS in Apendice Etymologiae Menagianæ deriverer det Franske Ord Laqvay af det Tydske Knecht vid. Monsr. Abbé Tiladet Recueil des Pieces de Mr. Huet. Naar man deriverer MARIAGER af MARIO de Cimbrers Overvindere, vid. Resen. Atlant. Dan. Mff. Tydskland af THYE, NIMROD qvasi NIMSBROD &c. I de gamle Historier skrives det VEBIORG 3: Mons Sacer, et Hedenst Offerings-Bjerg; thi VE betyder Sacrum efter Gudmundi Andreae Forklaring in Not. ad Voluspam seu Philosophiam antiquiss. Dano-Norvegic. à Resen: editam alias SÆMUNDI EDDAM Stroph: 52. p: 89. Allsaa kand vi kalde Wiborg et Parnassum eller Pindum i Henseende til de u-tallige lærde Mænd, hvorved denne Bye har distingveret sig. Hvad giver man mig for de 2de Catholske Biskopper, Canutus J. U. Doctor, som har commenteret over den Tydske Lov, og Gutnerus, først Abbed i Cara Insula eller Om Closter i Aarhus Stift? hvis Bispe-Gaard var som et lille Academie paa de Liden; Og torde han selv sige, at man kunde profiteere meere ved hans Omgængelse, end in Studio Parisiensi Scholastico, som mange her af Norden da søgte, kaldede PARIS-KLERKER vid. Lexic. Run. Olavio-Worm,; At jeg skal tie den lærde Welsmand ANDREAS BARBYE, Provst i Wiborg, K. Chr. 3. Raad, K. Frid. 2. Cancellor og tilsidst udvaldt Biskop til Lübeck. Efter Reformationen vil jeg for Kortheds Skyld alleene nævne Doct. CHRISTIAN OSTENFELD, fød i Wiborg 1619. Første Con-Rector i Wiborg-Schole og siden Pro-Rector paa Academiet til Padua, hvor hans Effigies findes i Marmor og Kobber med denne Inscription:

GENIO. ET. MERITIS CLARMI V.
 CHRISTIANI. OSTENFELD. DAN.
 UNIV. PATAV. ET. NAT. GERM. ICTORm.
 AD. SEREN. VENET. PRINC. ORATORIS.
 OB. NAVATAM. STRENUE.
 DIFFICILIB. TEMPORIB. OPERAM.
 NATIO. GERM. ICTOR.
 M. P.
 PATAVII. M. DCLIV.

Saadan Ere er ingen endnu her til Lands vederfareet, uden den Griff paa høne Fielde, som den Wiborgske Satyricus Mag. WORM siger, eller som det heder i hans Epitaphio i Wahr Kirke i Jyll: Danmarckes forrige uhyksalige Cancellier Peter Schumacher, hvis Skilderie findes paa Academiet til OXFORD.

Fra bemeldte OSTENFELD nedstammer den isige Rector Scholæ i Wiborg Hr. Mag. JENS OSTENFELD, en meget flydende og berømmelig Latinsk Poët. Man observerer til Slutning, at til Wiborg er allerførst skreven Danske Comœdier af Mag: HIERONYMO JUSTI Anno 1584, samt at det nogle Gange har været paa Tapetet med et Academies Etablissement samme Steds i CHR. 4ti, FRIDERIC. 3tii og FRID. 4ti Tider.

For Næsten vil jeg ønske, at disse Socii Wiburgensium Sosii maa saa vist finde deres Regning ved Landet, som Landet vil finde sin Regning ved dem. Mig synes, at de blotte Navne Pauli og Möller ere nok til at recommendere dem, da det første er signaliseret ved Doct. Simon Pauli, Hølgør eller Oligør Pauli &c. og af det sidste Navn Möller, har der været flere bekendte Mænd in Republica literaria, end der er Beyer-Møller omkring Kiøbenhavn og Band-Møller ved Wiborg, som Joh. Mollerus vjser i hans Molâ Musarum Castalia. Vid. Nov. Litt. Maris Balth: 1699. pagt-25.

RHAPSODIE

Over de fornemteste Skrifter i Bogtrykkerierne,
Nemlig:

Sabon, Missal, Canon, Roman, Text, Tertia,
Mittel, Cicero, Corpus og Petit eller Jomfrue, &c.
og hver af de opreguede Skrifter bestaaer i 3 slags, neml:
Fractur, Antiqua og Cursiv med Versalia og Gemeene.

~~S~~ Indske Antiqua, Cursiv,
Vil give Eder Lob og Liv,
Til Leipzig Missæ vor Missal
Herefter Eder sende skal.

Canonens Taratantara
Forkynder, at Versalia
Er flyttet fra sit Franske Hold
Dg knyser nu paa * Borge: Bold.

Samt, at selv Cicero fra Rom
Med Hilsen til de Cimbrer kom,
Som skrev sit Navn i Wallands Muur
Med allergroveste Fractur.

* En Plads i Wiborg, hvor fordum har staaet et Slot.

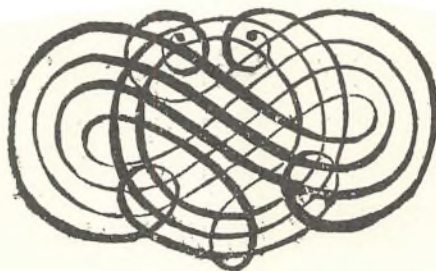
A U C T O R I.

W O W A D S K I Æ R S Musa fings, wo seine Feder gehet,
Da die Beredsamkeit in ihrer Zierde stehet,
Wer sich in Zierlichkeit und Künsten exercirt,
Der spricht, wann er ihn hört: O! wie sein Geist-char-
mirt.

Er kan im Nectar-Strohm die Dänsche Sprache netzen,
Es weisz den Diamant in ihre Krohn zu setzen,
Er kennt die Perle, die ihr Ehren-Krantz brodirte,
Worinn für alle Welt sie billich triumphirt.

Copenh: d: 19 Nov. 1737.

GEORG. ERIC. VOSSIG

Denne bogs indledning er sat med Linoterm Baskerville 12/14 og 9/11. Fascimiledelen er reproduceret efter Det kongelige Biblioteks eksemplar i Danske Afdeling, 2.Samling. Redaktion og tilrettelægning: Per Hofman Hansen. Trykt hos Nørhaven Bogtrykkeri a/s, Viborg. Indbinding: Th. Jensen & Søn's Bogbinderi A/S, Hjørring. Papiret er tonet offset 202 fra H. Christensen & Søn as, København.

Billedtekster: Vignetten s. 23 er bogtrykkerens våben (som beskrevet af Wadskiær s. 43). Oprindeligt anvendt i et af de postulationsdigte der blev trykt til Andreas Madssen Möllers søn, den senere hofbogtrykker Nicolaus Möller: *Fornøjelse over een gammel Vens Forfremmelse tilkiendegivet da velagtbare og konstefarne Monsieur Nicolaus Müller blev antagen til en retskaffen Medlem af det ædle Bogtrykker-Konstens Societet, og celebrerede sin Postulats-Dag her i Kiøbenhavn den 27 September Anno 1753 af P. O. Berg. Trykt i Hr. Godiches Officin 1753.*

Træsnittet på forsatspapiret: *Kejser Frederik III regalerede Bogtrykkerne md Vaaben og aaben Hielm nemlig: Sætterne at føre en Ørn og Trykkerne en Griff med Trykker-Ballen i den eene Kloe* (Wadskiær s. 43).

På træsnittet af Abraham von Werdt (ca. 1510 – ca. 1590) kan man finde både griffen og over sætteren ørnen med vinkelhage i højre fod. – Bogtrykkeriet i Viborg har næppe været så pompøst indrettet som her, men princippet i indretningen var nøjagtigt det samme. Det materiel bogtrykkerne benyttede sig af ændrede sig ikke meget i de første 350 år efter Gutenberg. Til venstre ses sætteren i gang ved sættekassen med manuskriptet anbragt foran ham, fastholdt af tenakel og divisor, på væggen bla. sejl garn til udbinding af den færdige sats. Forrest til venstre fugtes papiret inden trykningen. Midt i billedet to trykkere ved pressen, den ene i færd med at

indfarve satsen med de to trykkerballer (skindpuder påført trykfarve), den anden netop i gang med at tage et færdigtrykt ark af pressen. Foran dem to stabler papir, den ene klar til trykning, den anden færdigtrykt. Princippet i pressens virkemåde er at satsen ligger fastspændt i en slæde, der når papiret er lagt på plads i klaprammen køres ind under digelen. Herefter tager trykkeren et fast greb i bengelen og trækker den imod sig, hvorved spindelen driver digelen mod papir og sats.

